

FRAZEOLOGIA ȘI IMPORTANȚA EI PENTRU ETIMOLOGIA LEXICALĂ

(cu specială referire la împrumuturile și
calcurile frazeologice românești de origine franceză)

HELGA BOGDAN-OPREA
Universitatea din București

„A neglija, în continuare, frazeologia ori numai a o subestima înseamnă a uita, în primul rând, că adevărata bogăție a unei limbi este dată, în mare măsură, de bogăția ei frazeologică. [...] o limbă cu numeroase «frazeologisme» (cum e, neîndoiește, a noastră) este, în același timp, și o limbă cu mari resurse de expresivitate.”¹

(Theodor HRISTEA)

Încă din vremea când participam alături de alii colegi, totuși studenți în anul I de facultate, la cursul de *Frazeologie românească* pe care îl ținea masteranzilor regretatul meu profesor și mentor Theodor Hristea am fost fascinat de un domeniu despre care atunci nu cunoșteam foarte multe lucruri, însă îl descopeream treptat, cu o curiozitate care caracterizează orice „boboc” de la Litere și cu entuziasmul specific vârstei oricărui tânăr.

Recitind după aproape paisprezece ani de la acele momente cu totul speciale pentru mine afirmă că cu care se deschide o lucrare a Elenei Șodolescu Silvestru consacrată studiului contrastiv al unităților frazeologice din limbile română și bulgară, am constatat cu mare plăcere existența unor afinități în ceea ce privește opinia despre două domenii extraordinar de interesante ca obiect de cercetare și foarte atractive nu numai pentru specialiști, ci și pentru publicul larg. Subscriem astfel, fără nici o rezervă, la părerea exprimată de Șodolescu Silvestru (2002:7) potrivit căreia „alături de etimologie, frazeologia este cea mai interesantă și mai atrăgătoare dintre toate ramurile științei lingvistice”. Așa cum reiese și din titlul pentru care am optat, cele două discipline ale științei limbii, împreună cu aspectele pe care le implică fiecare dintre ele, vor face și obiectul studiului de față.

Disciplină lingvistică autonomă, independentă atât în raport cu lexicologia, cât și cu sintaxa propriu-zisă (Hristea 1997: 21), frazeologia a stat în atenția mai multor autori străini și români, reprezentând nu de puține ori chiar centrul preocupărilor acestora. Dintr-o listă lungă și impresionantă prin prestigiul lingviștilor care o alcătuiesc, cităm în continuare doar o mică parte: B. P. Hasdeu, Lazăr Ileanu, Al. Philippide, Iorgu Iordan, Sextil Puscariu, I. A. Candrea, Vasile Bogrea, G. I. Tohneanu, Al. Graur, Theodor Hristea, alături de O. S. Ahmanova, A. I. Smirnițchi, V. V. Vinogradov, R. A. Budagov, N. M. Anski, în lingvistica rusă, sau de Ch. Bally, Pierre Guiraud, Louis Deroy, J. Dubois etc., în lingvistica franceză.

În lingvistica românească, Hristea (1968: 176–188, 1977: 587–598, 1984a: 134–160, 1984b: 5–14, 1987: 123–135, 1997: 10–29 sau 2009: 691–710, dar și în alte contribuții cu caracter mai general) a alocat un spațiu impresionant frazeologiei, discutând mai multe

¹ Citatul se găsește la Hristea (1984a: 134).

probleme legate de această disciplină: statutul, obiectul de studiu și importanța ei, conceptul de *frazeologie* și de *unitate frazeologică*, principalele tipuri de frazeologisme, originea acestora și folosirea lor în limba română. Analizând cele mai noi și mai importante lucrări lexicografice din vremea respectivă, autorul constată că termenul *frazeologie* este definit incomplet în dicționare, fiindcă nu există decât sensurile „fel propriu unei limbi sau unui scriitor de a construi frazele” și „vorburile fără conținut, care ascundesceria de idei; vorbe goale și umflate; plivralgeal”. După cum se vede, lipsesc exact cele două accepțiuni pe care le cunoaște în domeniul lingvisticii, și anume: „disciplină lingvistică al cărei obiect de cercetare îl constituie *unitățile frazeologice* dintr-o limbă dată (ori dintr-un grup de limbi)” și „ansamblul sau totalitatea *unităților frazeologice* dintr-o limbă dată”. Pornind de la aceste semnificații formulate de Hristea (1984a: 138), Mihaela Manca consideră în DSL2, la p. 224, col. 2 (s.v.) că termenul *frazeologie* desemnează, pe de o parte, o „disciplină lingvistică în curs de constituire care se ocupă cu studiul *unităților frazeologice* dintr-o limbă sau dintr-un grup de limbi”, iar, pe de altă parte, „ansamblul *unităților frazeologice* dintr-o limbă dată”. În opinia autoarei, studiul frazeologismelor implică aspecte precum apariția și originea acestora, uzul în comunicarea curentă ori în stilurile/limbajele specializate, familiile frazeologice și rolul *unităților frazeologice* în modernizarea limbii literare.

Constantinescu-Dobridor (1980: 211 și 1998: 154) înregistrează, de asemenea, termenul *frazeologie*. Deși autor al unui dicționar de terminologie lingvistică, autorul definește termenul conceptul înglobând în sfera lui de referință, alături de semnificația legată de disciplina „care se ocupă cu studiul grupurilor (*unităților*) frazeologice opuse îmbinirilor de cuvinte”, definiție preluată de la Hristea (1968: 177), și cele două accepțiuni mai generale care l-au determinat pe Hristea (1984a: 138) să vorbească despre caracterul incomplet al definițiilor din dicționarele de la vremea respectivă¹. După cum se vede, dintre toate cele patru semnificații ale termenului *frazeologie* lipsește ultima care are în vedere „ansamblul *unităților frazeologice* dintr-o limbă dată”. Această omisiune poate fi trecut mai ușor cu vederea în primul dicționar, dat fiind anul când a fost publicat, nu însăși în cea de-a doua lucrare a autorului, care, în acest caz, ca și în multe altele, nu a cunoscut nicio îmbunătățire în raport cu precedentă. În aceste două dicționare de terminologie lingvistică se mai afirmă că frazeologia „ine atât de vocabular, cât și de sintaxă”, idee formulată prin aceleași cuvinte de Hristea (1968: 177), însă în timpul care s-a scurs între 1980 și 1998 frazeologia a fost privită ca un compartiment lingvistic deosebit de vocabular și mai ales de sintaxă, astfel că ea și-a dobândit în mod indiscutabil statutul de

¹ Precizăm că situația din dicționare este pe cale să se schimbe astăzi, fiindcă apar și câteva lucrări lexicografice care îi atribuie termenului *frazeologie* ca al treilea sens, după „fel propriu unei limbi sau unui scriitor de a construi frazele” și „vorburile fără conținut, care ascundesceria de idei; vorbe goale și umflate; plivralgeal”, accepția lingvistică de „disciplină care studiază *unitățile frazeologice* opuse îmbinirilor libere de cuvinte” (vezi, printre altele, MDN și DEXI, s.v.). În aceste două lucrări este înregistrat și termenul *frazeologism*, prin care se desemnează obiectul de studiu al disciplinei definite mai sus. El este considerat în primul dicționar „unitate frazeologică, îmbinare de cuvinte cu caracter constant, creat în interiorul unei limbi” (vezi MDN, s.v.). Considerându-l incomplet, DEXI (s.v. *frazeologism*) prestează până la un punct definiția din MDN, dar întregitește pe bună dreptate tabloul posibilelor mecanisme de crearea unor noi *unități frazeologice*, adăugând la sfârșit, după explicația „creat în interiorul unei limbi”, alte două surse: „împrumutat sau calchiat după modele străine”. Cu toate că au trecut destul de mulți ani de când (Hristea 1984a:138) pleda pentru completarea sensurilor substantivului *frazeologie* prin selectarea în lucrări lexicografice cu caracter general și a celor două accepțiuni din domeniul lingvisticii, au continuat să apară dicționare ca de exemplu NDULR, DEX2, în care fie nu există deloc termeni ca *frazeologism*, fie ignoră cu desăvârșire semnificația „ansamblul *unităților frazeologice* dintr-o limbă dată” pe care conceptul de *frazeologie* o actualizează în lucrările de lingvistică.

disciplin lingvistic relativ independent , dac nu chiar i total autonom (Hristea 1984a: 140), al c rei obiect de studiu îl reprezint unit ile frazeologice¹ sau frazeologismele².

Un articol cu titlul *frazeologie* exist i în ELR³ (2001: 224-225). Aici conceptul nu este definit, dar se spune înc de la început c „limba român se caracterizeaz printr-o mare varietate a f.[razeologiei]”, enun în care frazeologia este în eleas , indiscutabil, ca inventar al unit ilor frazeologice c rora li se face în continuare o analiz detaliat .

Conceptul de *unitate frazeologic* , principalele tipuri de frazeologisme, dar i sursele frazeologiei române ti moderne au fost discutate, de asemenea, de Hristea (1984a: 134-160). Autorul a prezentat o serie de caracteristici ale unit ii frazeologice în raport pe de o parte cu îmbin rile libere de cuvinte, iar pe de alt parte cu unit i lexicale compuse, delimitând mai multe fapte de limb care constituie obiectul frazeologiei: locu iuni i expresii, în cadrul c rora un loc important îl ocup cele idiomatice sau idiotisme, formulele i cli eele interna ionale, pe care ulterior, la curs, autorul le-a denumit mai simplu frazeologisme interna ionale, dar i alte unit i frazeologice. În categoria acestora se includ perifrazele „care, de i nu sunt prea sudate, au totu i o anumit frecven (neap rat superioar simplelor îmbin ri lexicale libere) ori sunt înzestrate, din chiar momentul cre rii lor, cu o doz de *expresivitate*”, precum *bardul de la Mircea ti i*, respectiv, *lucaaf rul poeziei române ti* (p. 145), dar i locu iunile de intensitate, cu subtipurile lor discutate la p. 146. Preferin a pentru denumirea de *frazeologism interna ional* în locul construc iei mai ample *formule i cli eele interna ionale* se justific , indiscutabil, i prin caracterul profund depreciativ pe care îl cunoa te în aproape toate dic ionarele de termeni lingvistici conceptul de *cli eu*. Dubois (1973: 91), col. 2 (s.v. *cliché*) îl delimiteaz de restul construc iilor lingvistice invocând în defini ie dou elemente: distan area în raport cu norma i banalizarea lui în urma folosirii frecvente (cf. „on appelle cliché toute expression recherchée qui constitue un écart de style par rapport à la norme et qui se trouve banalisée par l’emploi trop fréquent qui en a déjà été fait”). În compara ie cu veritabilele cli ee men ionate imediat în parantez , *l’aurore aux doigts de rose* i *l’astre des nuits*, sintagmele fixe constituie o categorie distinct de unit i lingvistice, precizându-se în încheiere urm toarele: „Le syntagme figé (*grande persone, prendre le train*) n’est pas non plus assimilé au cliché pour autant qu’il ne constitue pas un écart stylistique”. În DSL₂, cli eul este definit la

¹ Sintagma terminologic *unitate frazeologic* reprezint un împrumut din limba francez (cf. *unité phraséologique*) i se încadreaz perfect într-o serie denominativ construit pe baza substantivului *unitate*, astfel încât se acoper toate nivelurile limbii, majoritatea elementelor sau forma iilor lingvistice i principalele domenii investigate (cf. *unitate fonetic* , *unitate fonologic* , *unitate segmental* , *unitate suprasegmental* , *unitate gramatical* , adic *unitate morfologic* i *unitate sintactic* , *unitate sintactic omogen* , *unitate sintactic eterogen* , *unitate lexico-gramatical* i mai ales *unitate lexical* , *unitate stilistic* etc.).

² Folosit ca sinonim perfect al sintagmei terminologice *unitate frazeologic* , substantivul *frazeologism* nu reprezint o simpl crea ie a limbii române de la *frazeologie* + suf. *-ism*, cum afirm Constantinescu-Dobridor (1980: 211 i 1998: 154), ci se explic , indiscutabil, ca împrumut din limba rus , etimologie acceptat , printre altele, în MDN i în DEXI (s.v.). De altfel, Hristea (1984a: 138) a atras aten ia asupra unui substantiv rusesc de forma *frazeologhizm* care st la baza termenului nostru. Ambii termeni, *frazeologism* i *unitate frazeologic* , în accep ia dat de autor, s-au încet enit în lingvistica româneasc , a a cum recunoa te i Munteanu (2007: 107). Aceasta nu înseamn c nu exist i alte denumiri, dar pentru aspectul urm rit aici ele conteaz foarte pu in.

³ Frazeologia i unit ile frazeologice sau frazeologismele care constituie obiectul de cercetare al acestei discipline, al turi de împrumuturile i calcurile frazeologice, nu reprezint nicidecum ni te realit i specifice limbii române, ci intereseaz limbile romanice în general, ca i numeroase idiomuri din alte familii lingvistice. De aceea ne exprim m regretul c în ELIR nu se g se te nicio men iune cu privire la vreunul dintre conceptele de mai sus.

p. 105, col. 1 (s.v.) „construc ie cu form fix , adesea incorect , având o frecven considerabil într-un anumit moment din evolu ia limbii”. Clasificate aici dup Gu u-Romalo în func ie de gradul de incorectitudine al lor, cli eele sunt considerate toate ni te „forme de stereotipie lingvistic situate în afara schemelor/ abloanelor admise de limba literar pentru stilurile func ionale”. C a a stau lucrurile în realitate o dovede te i maniera în care termenul în discu ie este abordat (s.v. *cli eu lexical*) de c tre Constantinescu-Dobridor (1980: 82 i 1998: 61). Dup ce îl explic prin fr. *cliché lexical*, autorul trimite la pagina unde vorbe te despre *ablon*. Un semn indubitabil c le socote te perfect sinonime este i folosirea parantezelor la p. 317 i, respectiv, la p. 419, s.v. *ablon (cli eu lexical)*, definit drept „cuvânt sau construc ie lexical (formul , expresie stereotip) care revine insistent în vorbirea sau în scrisul unui om sau al mai multor oameni i de care nu este nevoie, el (ea) putând fi înlocuit() printr-un alt cuvânt sau printr-o alt construc ie lexical sinonimic “ i considerat „un element lexical banalizat, tocit prin repetare excesiv în acelea i împrejur ri”.

Revenind la clasificarea propus de Hristea (1984a: 140-147), mai preciz m c în încheierea discu iei legate de tipologia frazeologismelor autorul face referire i la o subcategorie de compara ii stereotipe care au ap rut fie pe teren românesc, fie ca rezultat al calchierii unor structuri asem n toare din alte limbi, fiindc analiza lui nu se limiteaz la o simpl prezentare a principalelor tipuri de unit i frazeologice din român , ci presupune în mod necesar i o cercetare de tip etimologic. Ea se realizeaz într-o manier irepro abil i exclusiv cu mijloace tiin ifice, apelându-se la atest ri existente în dic ionare mai vechi ori de la momentul respectiv, i constituie obiectul subcapitolului intitulat *Sursele frazeologiei române ti*. În aceast parte se argumenteaz c unele frazeologisme au ap rut în interiorul limbii române ca urmare a evolu iei de la simple îmbin ri lexicale (care se foloseau în mod frecvent) la veritabile expresii (idiomatice), prin metaforizare sau printr-un procedeu special, cum este derivarea frazeologic , aflat la baza unor forma ii ca *b gare de seam* i *b g tor de seam* , *pescuitor în ap turbure*, *artist plastic*, *sportiv de performan* etc.. Altele – cele mai multe unit i frazeologice neologice – se explic prin mijloace externe, constituind împrumuturi din diferite limbi (*ad litteram*, *ad libitum*, *alter ego*, *curriculum vitae*, *de facto* i *de iure*, *magna cum laude*, *modus vivendi*, *primus inter pares* etc., care au fost împrumutate din latin , fie direct, fie prin intermediul francezei, *avant la lettre*, *comme ci comme ça*, *parti pris*, *tête à tête* etc., de origine francez , *con brio*, *concerto grosso*, *fata morgana*, *tutti frutti*, dar i *lir sterlin* , *medic curant*, *medic primar*, *politic intern* , *salt mortal*, de provenien italian , *all right*, *chewing gum*, *gentlemen’s agreement*, *last, but not least*, *splendid isolation* sau *terapie ocupa ional* , *stres emo ional*, cu originea în engleza britanic i american), dar i printr-un procedeu lingvistic special cum este calcul frazeologic (cf. *cap p trat*, dup fr. *tête carrée*, *diabet zaharat*, dup fr. *diabète sucré*, *arpe cu clopo ei*, dup fr. *serpent à sonnettes*, *a bate în retragere*, dup fr. *battre en retraite*, *a c dea de acord*, dup fr. *tomber d’accord*, *a face escal* , dup fr. *faire escale*, *a face fa* , dup fr. *faire face*, *a lupta contra morilor de vânt*, dup fr. *lutter contre les moulins à vent*, *a pescui în ap turbure*, dup fr. *pêcher en eau trouble*¹, *a pune la punct*, dup fr. *mettre au point*, *a trece sub t cere*, dup fr. *passer sous*

¹ În ceea ce ne prive te, accept m solu ia propus de Hasdeu în HEM II, 1270, invocat de Dumistr cel (1997: 186 i 2001: 314), i argumentele formulate de Hristea (1984a: 148) i nu suntem pe deplin convin i c expresia *a pescui în ap turbure* constituie o simpl „copie a realit ii”, creat în interiorul limbii. În pofida afirma iei naturalistului Mihai B cescu, citat de Dumistr cel (1980: 199, 1997:186 i 2001: 314), i a numeroaselor atest ri din literatura artistic , reproduse pe larg în toate cele trei lucr ri ale lingvistului amintit, consider m c ne afl m în fa a unei expresii al c rei caracter cult, livresc nu poate fi în niciun caz trecut cu vederea. Înainte de orice alt explica ie, ea st în leg tur etimologic direct cu limba francez , asem narea de structur dintre model i copie fiind în acest caz

silence, a ine în sah, dup fr. *tirer en échec*, num r toare invers , dup engl. *count down*, *cutie neagr* , dup engl. *black box*, *farfurie zbur toare*, dup engl. *flying saucer*, *floare albastr* , dup germ. *blaue Blume*, *a ine o conferin* , dup germ. *einen Vortrag halten*¹ etc.). În afara calcului pur frazeologic sunt relevante în ceea ce privește apariția unor frazeologisme noi în limba română și două tipuri mixte de calc²: cel lexico-frazeologic (cf. *înv mânt primar*, calchiat dup fr. *enseignement primaire*, *înv mânt secundar*, dup fr. *enseignement secondaire*, *înv mânt superior*, un calc dup fr. *enseignement supérieur*, *înv mânt public*, dup fr. *enseignement public*)³ și cel frazeologico-gramatical⁴.

Ca și în cazul termenului *frazeologie*, concepția lui Theodor Hristea referitoare la unitățile frazeologice a fost preluată atât în DSL₂, cât și în ELR. În DSL₂, la 209, col. 2 (s.v.), *unitatea frazeologică* este considerată o „combinație de două sau mai multe cuvinte, având sens unitar și referent unic. [...] Spre deosebire de alăturarea liberă de cuvinte, unitatea frazeologică

izbitoare. Până la proba contrară, când atestările vor fi mai consistente nu pentru stilul beletristic, ci pentru perioada anterioară manifestării influenței franceze asupra lexicului și frazeologiei române, trebuie să trecem pe primul plan calculul frazeologic total care, în plus, s-a realizat și **perfect** după modelul francez invocat. Sublinierea este menită să atragă atenția asupra faptului că nu ne aflăm în prezența unei simple coincidențe și că inovația paralelă trece în astfel de cazuri pe locul doi, lucru admis de altfel și de Hristea (2009: 700–701) când a analizat originea expresiei *a se culca (odată) cu gîinile*, însă numai la finalul demonstrației sale care avea ca obiect însuși calculul frazeologic. Aceasta este adevărata realitate din care nu rezultă nicidecum că explicația prin calc a fost definitiv abandonată, ba dimpotrivă. Mai mult, soluția etimologică propusă de „lingvistul bucureștean” în toate cazurile de acest fel contrazice de fapt afirmația categorică formulată de Munteanu (2007: 148), care, după cum se va vedea imediat, ia mai degrabă forma unei aprecieri necondiționate: „O demonstrație exemplară, privind expresia *a pescui în apă tulbură*, este făcută de Stelian Dumistrăcel (*Expresii*, p. 314-316), ce combate obiecția lui Th. Hristea (*Frazeologie*, p. 148) potrivit căreia formula în cauză ar fi «necunoscută limbii noastre vechi și populare», calchiind un idiotism francez (*pêcher en eau trouble*)”. Nu putem să nu remarcăm, fie și în treacăt, similitudinea paginii unde apare această „replăcă indirectă” și precizăm în încheiere că niciodată nu s-a pus problema unui **idiotism** francez, tocmai din cauza dificultăților pe care le-ar fi implicat traducerea lui într-o altă limbă. În cazul limbii române, dar nu este deloc exclus ca și în alte idiomuri unde se constată similitudini de structură și identitate de sens, invocate de Dumistrăcel (1997: 187 și 2001: 316) ca argument în sprijinul unei inovații paralele, calchierea după modelul francez identificat de Hristea s-a realizat extrem de ușor și în modul cel mai fericit cu puțin.

¹ Pentru alte calcule frazeologice după modele germane, vezi Bogdan-Oprea (2007a: 661–662).

² Aceștia li se adaugă după Stanciu-Istrate (2006: 253–254, 264 și 274) un alt tip mixt de calc, denumit calc lexico-frazeologico-gramatical și ilustrat de autoare prin exemple de tipul *însărcinat cu afaceri*, dup fr. *chargé d'affaires*, *persoane bine*, dup fr. *des gens bien*, *înută de seară*, dup fr. *tenue de soirée*, *înută sport*, dup fr. *tenue de sport*, *a-și da aere*, dup fr. *se donner des airs* și chiar *a-și lua aere aristocratice*, dup fr. *prendre de grands airs* etc..

³ Mai multe exemple sunt clasificate după diferite criterii și discutate pe larg de Hristea (1997: 25–27).

⁴ Optând pentru acest tip mixt de calc, Hristea (1997: 27–28) atrage atenția asupra faptului că substantive precum *aer*, *apă* și *sare* se folosesc în expresii necunoscute limbii române vechi sau variantei populare, cum este, de exemplu, *a-și da aere*, calchiat după fr. *se donner des airs* și pe care Stanciu-Istrate (2006: 264) o consideră un calc lexico-frazeologico-gramatical, ca și într-o serie de unități sintagmatice de felul lui *ape minerale*, dup fr. *eaux minérales*, *ape termale*, dup fr. *eaux thermales*, *ape subterane*, dup fr. *eaux souterraines*, *ape gazoase*, dup fr. *eaux gazeuses*, *ape industriale*, dup fr. *eaux industrielles* etc. ori *săruri minerale*, dup fr. *sels minéraux*, *săruri alcaline*, dup fr. *sels alcalines*, *săruri biliare*, dup fr. *sels biliaires*, *săruri naturale*, dup fr. *sels naturels*, *săruri de potasiu*, dup fr. *sels de potassium* etc..

este receptat de vorbitor drept o entitate existentă ca atare în limbă”. În ELR sunt prezentate la p. 224–225 următoarele patru tipuri de frazeologisme plecându-se, de asemenea, de la Hristea (1984a: 140-147): 1. locuțiuni, „corespunzând tuturor prilor de vorbire, cu excepția articolului”; 2. „expresii (îmbinări expresive) idiomatice, care sunt analizate mai pe larg decât cele autoare la p. 258, s.v. *idiomatice, expresii ~ (idiotisme)*, insistându-se în special asupra înelesului figurat al acestora, a unității semantice (de grup) și a caracterului lor intraductibil cuvânt cu cuvânt în alte limbi; 3. „formule convenționale și clișee internaționale” și 4. perifraze, „structuri cu valoare de intensitate, adesea comparabile (*simplu ca bună ziua* «foarte simplu»), unele eliptice (*singur cuc* «foarte singur»)”.

Preluând la rândul nostru clasificarea făcută de Hristea (1984a: 140–147), împreună cu modificările sau completările ulterioare, și acceptând fără rezerve definiția pe care autorul o propune la p. 138, în elegem prin *unitate frazeologică* orice îmbinare de cuvinte cu caracter stabil, consacrat prin uz în procesul comunicării și folosit ca echivalent real sau potențial al unei unități lexicale. În același timp, admitem faptul că obiectul de studiu al frazeologiei îl reprezintă toate grupurile sintactice sau combinațiile lexicale stabile care constituie unități semantice și funcționale, și nu numai locuțiunile și expresiile. Așa cum se spune și denumirea, acestea din urmă sunt dotate cu expresivitate și au, de cele mai multe ori, un îneles figurat. În interiorul lor, un loc important îl ocupă expresiile idiomatice¹. Există însă și frazeologisme total inexpressive care se folosesc cu un sens neutru în diverse terminologii științifice. Așa cum se arată în DLR: VII, principala condiție este să reprezinte „grupuri constante de cuvinte” și să aibă „alte valori sau funcțiuni decât acelea ale termenilor care le compun”. În cazul în care gradul lor de sudur nu este unul foarte avansat, profesorul Theodor Hristea le spunea de nenumărate ori la cursul studenților masteranzi din Facultatea de Litere a Universității din București și celor din anul al II-lea de la Facultatea de Științe ale Comunicării din cadrul Universității Ecologice din București, că e mult mai potrivit să vorbim despre *semifrazeologisme*². Ele trebuie studiate, de asemenea, în ansamblul frazeologiei ca sintagme terminologice care constituie un echivalent potențial al unor cuvinte și prin care se exprimă diferite noțiuni³. Spre deosebire de aceste semifrazeologisme și de locuțiunile, expresiile,

¹ O concepție corectă cu privire la statutul acestora apare în DA, Tom. I, partea I (A–B), București, 1930, p. XXIX, unde sunt denumite *idiotisme* și raportate la alte expresii care, de asemenea, „intră în cadrele stilistice”, tocmai prin faptul că au un caracter figurat. Și mai clar este următoarea afirmație pe care o găsim în DLR (serie nouă), Tomul al VI-lea, București, Editura Academiei, 1965, p. VII: „În general, expresiile conțin un sens figurat, transparent sau aluziv, ceea ce nu se întâmplă cu locuțiunile, unități mai puțin îndepărtate de sensurile proprii ale cuvintelor care le alcătuiesc”.

² Acestea constituie o subcategorie importantă, înglobând pe lângă sintagmele terminologice, singurele la care ne vom referi în acest studiu, și o serie de îmbinări lexicale expresive, mai puțin întâlnite însă în comparație cu veritabilele frazeologisme. Un exemplu în acest ultim caz îl reprezintă construcțiile de tipul *a se ridica la cer* sau *a trece în lumea amintirilor*, din care nu lipsește unitatea semantică, însă e mai bine să fie considerate semifrazeologisme, o afirmație care se susține imediat ce se raportează la expresiile locuțiuni arhicunoscute și îndelung folosite ca *a- i da duhul*, *a- i da obțescul sfârșit*, *a da ortul popii*, *a trece în neființă*, *a se stinge din viață* sau *a trece în lumea drepților* (ori *a celor drepți*) etc.

³ Această concepție se apropie foarte mult de cea promovată în DLR, p. VII, unde sunt incluse în categoria *unităților frazeologice*, deopotrivă, „sintagme, locuțiuni, expresii”. În schimb, în *Prefa* a la DEXI, p. VII se folosește noțiunea de *construcții fixe*, prin care autorii în eleg „sintagme, locuțiuni, expresii, compuse”. Această comitere însă două greșeli: preferăm să folosească denumirea de *construcție fixă*, în locul conceptelor de *unitate frazeologică* sau de *frazeologism*, care s-au impus deja nu numai în lingvistica românească, ci și în cea generală, și încălcăm granițele dintre cuvinte și îmbinările constante de

expresiile idiomatice, frazeologismele interna ionale sau de alte îmbin ri lexicale cu sens unitar, maximele, adagiile, dar i diversele sentin e, proverbe sau zic tori nu sunt unit i frazeologice, ci reprezint în realitate ni te **unit i frastice**. A a cum arat Hristea (2009: 696), ele „con în diverse reflec ii de ordin general, exprim adev ruri care sunt (ori par, de multe ori, elementare), ne furnizeaz constat ri sigure (întemeiate, adeseori, pe observa ii seculare) i, nu în ultimul rând, ne dau sfaturi în elepte îzvorâte din experien a individual sau colectiv ”. În categoria acestor unit i lingvistice folosite pentru transmiterea anumitor idei, un loc important îl ocup proverbele, care constituie obiectul de cercetare al altei discipline cunoscute sub numele de **paremiologie**. Concep ia autorului coincide cu teza formulat de Dubois (1973: 378-379) în dic ionarul s u de termeni lingvistici unde se precizeaz la p. 379, col. 1 (s.v. *phraséologie*) c „un dictionnaire phraséologique s’assigne pour objet le recensement et la présentation des expressions figées spécifiques à une langue. En principe, il n’enregistre pas les proverbes, pour autant que ceux-ci représentent des unités phrastiques complètes”.

De i admite c exist diferen e clare între proverbe i unit ile frazeologice, odolescu Silvestru (2002: 28-29) include în lucrarea sa care are un titlu restrâns la sfera frazeologiei un num r foarte mare de unit i din prima categorie, al turi de locu iuni i expresii (idiomatice). Este semnificativ în acest sens discu ia f cut de autoare la p. 28, în urma c reia ajunge la concluzia c ra ionamentul celor care spun c „proverbul poate fi asimilat unit ilor frazeologice [...] este, evident, for at”. Ca dovad c această carte consacrat exclusiv **expresiilor frazeologice** române ti (subl. ns.), înregistreaz de fapt i numeroase unit i frastice, în sens mai larg, sau paremiologice, într-un sens mai restrâns, de care ar trebui s se ocupe o disciplin special , i nu frazeologia, cit m în continuare câteva proverbe incluse în lucrare la p. 104–105, men ionând c forma ii de acest tip nu lipsesc de pe fiecare aproape nico pagin a dic ionarul bilingv întocmit de autoare: *doi ochi v d mai bine decât unul; ochii care nu se v d se uit ; patru ochi v d mai bine decât doi; ochii sunt oglinda inimii; s - i plesneasc ochii!* i chiar *s nu te v d în ochi!* (p. 104, col. 1, s.v. *ochi*); *omul cât tr ie te tot înva i tot moare neînv at; omul pân nu sluje te, st pân nu ajunge* (p. 105, col. 1, s.v. *om*); *fiecare tie unde îl strânge opinca* (p. 105, col. 1, s.v. *opinc*); *în ara orbilor, cel cu un ochi e împ rat; prinde orbul, scoate-i ochii* (p. 105, col. 1, s.v. *orb*); *cine fur azi un ou mâine va fura un bou* (p. 105, col. 1, s.v. *ou*) etc..

Proverbe de felul celor men ionate mai sus nu lipsesc nici din unele manuale de limba i literatura român pentru clasa a X-a. Ele apar înregistrate al turi de multe unit i frastice în subcapitole având ca obiect tot unit ile frazeologice i sunt incluse în câteva lucr ri de acest fel printre veritabilele locu iuni, expresii, idiotisme i îmbin ri lexicale cu caracter stabil, singurele care intereseaz de fapt frazeologia. Indiferent de selectarea inventarului de unit i frazeologice, de prezentarea problemelor teoretice i de complexitatea aplica iilor propuse în manuale, este de apreciat includerea în programa colar a unei teme dintr-o disciplin care îi intereseaz , indiscutabil, pe elevii no tri i le este extrem de necesar pentru cultura general , nu numai pentru studiul limbii române¹. C a a stau lucrurile în realitate o

cuvinte cu caracter unitar, prin includerea în categoria unit ilor frazeologice i a compuselor, care sunt îns tot unit i lexicale, chiar dac mai complexe,

¹ În leg tur cu felul în care frazeologia i obiectul ei de studiu, unit ile frazeologice, sunt abordate în diverse manuale colare, vom discuta mai pe larg într-un articol care se afl deja în lucru. Deocamdat nu facem decât s semnal m i s apreciem includerea unor no iuni de frazeologie (sincronic i diacronic , descriptiv i normativ , româneasc i contrastiv) în partea de *Lingvistic i comunicare* din urm toarele lucr ri pe care le-am avut la îndemân : *Limba i literatura român : manual pentru clasa a X-a*, Bucure ti, Editura ALL EDUCA IONAL, 2000, p. 235–236; *Limba i literatura român : manual pentru clasa a X-a*, Bucure ti, Editura Sigma, 2000, p. 49–50; *Limba i literatura*

dovede te și faptul că unele probleme legate de domeniul frazeologiei și-au găsit locul în noua programă de gimnaziu pentru clasa a VII-a, fie și numai cu statut facultativ pentru profesori. Considerăm că a fost făcut un pas mic, dar important, și ne exprimăm speranța că frazeologia să ajungă într-un timp cât mai scurt în centrul preocupărilor elevilor și cadrelor didactice din învățământul preuniversitar. În același timp, ne face o deosebită plăcere să vedem că în perioada de după Revoluția din anul 1989, întrucât ce a crescut numărul manualelor realizate pentru această clasă și s-au diversificat sursele de informare ale autorilor de carte școlară, frazeologia și-a câștigat locul pe care îl merită „în învățământul nostru de cultură generală”, ceea ce în urmă cu mai bine de douăzeci și cinci de ani era un simplu deziderat pentru Hristea (1984a: 134). Ca în multe alte ocazii, și în această lucrare al cărei coordonator și principal autor este, lingvistul nostru demonstrează cu argumente convingătoare „nu numai utilitatea studierii sistematice a frazeologiei în școală, ci și importanța ei pentru cercetarea lingvistică, în general”. În opinia sa, frazeologia este importantă din cel puțin zece motive pe care le analizează în detaliu și le exemplifică prin fapte lingvistice sugestive. Astfel, ea ilustrează bogăția limbii române și oglindește inepuizabilele resurse de expresivitate ale acesteia (p. 134), prezintă importanța pentru stilistica funcțională (p. 134–135) și aduce „servicii reale atât etimologiei, cât și lexicografiei” (p. 135–137). În același timp, „studiul frazeologiei ne pune în contact cu istoria, cultura și civilizația poporului nostru sau ale altor popoare într-o măsură incomparabil mai mare decât o face studiul fonetic și cel al structurii gramaticale” (p. 137). Nu în ultimul rând, se vorbește la această pagină despre importanța frazeologiei „pentru în alegerea *corect* și *complet* a două fenomene deosebit de complexe, care sunt **modernizarea** și **relatinizarea** limbii române” și despre „cercetarea atentă și exhaustivă a întregului nostru «tezaur frazeologic»”, care „ar permite să ne facem o idee mult mai apropiată de realitate în legătură cu *fora creatoare a limbii române* în acest domeniu, precum și cu diversele *influențe* străine exercitate asupra ei în epoca modernă și în cea contemporană”.

Vom ilustra în cele ce urmează importanța frazeologiei pentru stabilirea corectă a originii imediate în limba română a unor neologisme latino-romanice împrumutate din latină pe calea culturii savante. Ele au fost adaptate sub o formă apropiată de cea a etimonului latinesc imediat, dar cunosc și o serie de sensuri calchiate după corespondențele lor din alte limbi, în special franceza, eventual și din italiana, germana ori rusa, iar actualmente, și engleza britanică sau cea americană.

Dicționarele ignoră însă în majoritatea cazurilor acest procedeu lingvistic de tip special și formulează explicații incomplete sau chiar greșite atunci când trebuie să indice proveniența unor asemenea unități lexicale. Argumentăm această afirmație cu următorii termeni latino-romanici, a căror etimologie am căutat-o în principalele noastre lucrări lexicografice: *consiliu*, *efect*, *familie*, *impozit*, *materie*, *prob*, *punct*, *spirit*, *stat*, *virtute*. Lor li se adaugă în final cuvinte de altă origine decât cea latină savantă precum neologismele *ministru* și *procuror*, ori cu etimologie dublă – franceză și latină savantă, ca de exemplu *arenă*, care actualizează, la rândul lor, sensuri lexicale și frazeologice calchiate după corespondențe franceze și din alte limbi.

Semnificațiile speciale, mai ales cele din domeniul politic și administrativ pe care le cunoaște rom. **consiliu** stau în strânsă legătură cu unități frazeologice din limba franceză – îndeosebi sintagme terminologice – a căror structură a fost calchiată de noi total sau parțial (cf. *Consiliu judiciar*, după fr. *Conseil judiciaire*, *Consiliu de Stat*, după fr. *Conseil d'État*, *Consiliu de miniștri*, calchiat după fr. *Conseil des ministres*, *Consiliu de război*, calchiat după fr. *Conseil de guerre* și chiar *sală de consiliu* ori *edină de consiliu*, care se explică fără nicio

română : manual pentru clasa a X-a, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2005, p. 86; *Limba și literatura română* : manual pentru clasa a X-a, București, Editura Corint, 2005, p. 15–16.

dificultate printr-un calc perfect după fr. *salle du Conseil* (calchiat parțial) și, respectiv, după fr. *séance du Conseil* (calchiat total). Dicționarele nu recunosc însă întotdeauna acest procedeu special care nu conduce la apariția unor cuvinte noi, ci la îmbogățirea cu mai multe sensuri a unui termen preexistent, în cazul de față un element neologic de origine latină. BREBAN se limitează la p. 206, col. 1 (s.v. *consiliu*) la un etimon latinesc *consilium*, ignorând faptul că acesta din urmă avea semnificația „deliberare”, pe care o menționează însuși autorul în lucrarea sa lexicografică. La fel procedează Ciorănescu în CDER, p. 233, col. 1 (s.v. *consiliu*), când spune că a fost împrumutat în secolul al XVIII-lea din lat. *consilium*, dar și autorii care au republicat la începutul secolului al XXI-lea dicționarul lui H. Tiktin. Deși traduc în limba germană sintagme terminologice românești care nu au nimic comun cu latina, ci se leagă, indubitabil, de corespondentele lor franceze (cf. *consiliu de familie*, *consiliu de război*, *consiliu comunal*, *consiliu județean*), iar unul și de ital. *consiglio* (cf. *Consiliu de zece*, prin care este redată o realitate politică din veacul al XIV-lea, în republica Veneția), Paul Miron și Elsa Lüder notează următoarele în TDRW, la p. 589, col. 1 (s.v. *consiliu*): „n. lat. *consilium*”. Prin latină se explică numai în cazul de „adunare, sfat” al rom. *consiliu*, un sens învechit astăzi. Conform atestărilor existente în DILR, la p. 149 (s.v. *consilium*), termenul a fost împrumutat direct din lat. *consilium*, așa cum o dovedește și aspectul său grafic, dar și prin intermediul germ. *Konsilium* și al gr. med. . Majoritatea lucrărilor noastre lexicografice nu se raportează și la acești intermediari neromanici, limitându-se să indice următoarea origine pentru rom. *consiliu*: latină savantă și franceză. Greșeala multor lexicografi provine din faptul că etimonul francez este situat pe același plan cu cel latinesc, iar înaintea lui se atașează prepoziția *din* (în loc de *după*), acreditându-se astfel ideea că ne găsim în fața unui împrumut lexical și nu a unui calc semantic, cum este, fără îndoială, conform cu realitatea lingvistică. Foarte corect procedează în schimb autorii DA, care la p. 732, col. 2 (s.v. *consiliu*) îl explică astfel: „N. **după** fr. și **din** lat. *consilium*, idem.” (subl. ns.), nu însăși lexicografii la care ne vom referi în continuare. Alegând o formulă inedită, dar nu și foarte explicită, Candrea propune în CADE, la p. 323, col. 1 (s.v.) următoarea etimologie: „[lat. *consilium* + fr. *conseil*]”. În MDA, la p. 641, col. 1, rom. *consiliu* este explicat prin lat. *consilium* și prin fr. *conseil*. La fel se procedează în DLRM, la p. 179, col. 2 și în MDN, p. 210, col. 1 (s.v.). Confuzia pe care unii autori o fac între împrumut și calc lingvistic reiese și mai clar din modul cum este indicată etimologia substantivului *consiliu* în NDULR, la p. 274, col. 1 și în DEX₂, la p. 214, col. 2 (s.v.): „**din** lat. *consilium*, fr. *conseil*” (subl. ns.). Aceste două etimoane li se adaugă, pe bună dreptate, în DEXI, la p. 427, col. 1 (s.v.), germ. *Konsilium* și ital. *consiglio*, ultimul explicând, după părerea noastră, sensul de „comisie specială compusă din zece membri care avea sarcina de a urmări și de a pedepsi pe autorii unor conspirații puse la cale în Veneția, în perioada Renașterii”. Această semnificație specială care se leagă de o realitate politică italienească apare în locuțiunea substantivală *Consiliul celor zece*, cu varianta frazeologică învechită *Consiliu de zece*. Pentru cele mai multe înțelegeri frazeologice și lexicale pe care le cunoaște substantivul *consiliu* în limba română rămâne însă hotărâtor calculul după corespondentul său francez *conseil*.

și în cazul neologismului latino-romanesc *efect* trebuie invocat un calc semantic după franceză. Dicționarele nu fac referire întotdeauna la acest procedeu, pentru că fie nu iau deloc în discuție etimonul francez *effet*, fie, ignorând total diferențele de ordin formal, consideră că el a fost împrumutat în limba română, și nu calchiat. În acest ultim sens, DEXI, la p. 630, col. 1 și DLR, la p. 69, col. 2 (s.v.) consideră rom. *efect* un neologism provenit din lat. *effectus*, -us, fr. *effet* și germ. *Effekt*. Mult mai aproape de adevăr este indicația care se găsește în MDN, la p. 305, col. 1, și anume: „<lat. *effectus*, germ. *Effekt*, după fr. *effet*”. Substantivul românesc *efect* se explică, indiscutabil, și prin germană, dat fiind atestarea lui în publicistica

eminescian , unde apare mai ales cu forma de plural i cu sensul specializat de „documente în care sunt specificate sume împrumutate i care trebuie restituite la scaden ; valori negociabile (emise de stat); hârtii de valoare”. DLR înregistrează , printre altele, la p. 69 (s.v. *efect*) două contexte care sunt foarte importante pentru aspectul urmrit aici: „Bancherul nu poate vinde efectele cu preurile limitate” i „Scrie corespondentului s u ca s vânz efectele depuse”. Dat fiind faptul c ele se întâlnesc la Eminescu, rom. *efect*, ca termen financiar-bancar, poate sta în legtur direct (i) cu germana. BREBAN îl explic la p. 316, col. 2 (s.v.) prin lat. *effectus* (<*facere*) i prin fr. *effet*. Franceza i latina apar ca surse pentru substantivul *efect* i în DLRM, la p. 271, col. 2 (s.v.), unde autorii notează în dreptul lui destul de ambiguu i, f r îndoial , profund gre it, urmtoarele: „Fr. *effet* (lat. lit. *effectus*)”. În MDA se trimite la p. 263, col. 1 (s.v. *efect*), deopotriv , la fr. *effet* i lat. *effectus*, îns etimonul franuzesc nu poate explica din punctul de vedere al formei decât varianta lexical învechit *efet*, atestat în limba român în secolul al XIX-lea. Ciornescu este de p rere în CDER, la p. 310, col. 2 (s.v.) c rom. *efect*, cu sensul de „fenomen care rezult în mod necesar dintr-o anumit cauz ”, are la baz lat. *effectus*, „p truns îns prin intermediul fr. *effet*”, lucru care nu concord cu realitatea. îneanu îl las f r etimologie în DULR (s.v. *efect*), iar Tiktin nu îl înregistrează în TDRG. Termenul apare îns în TDRW, fiind explicat la p. 131, col. 2 (s.v.) ca neologism din lat. *effectus* i din fr. *effet*. Acea i etimologie se g se te i în NDULR, la p. 11, col. 1. Observând c între fr. *effet* i corespondentul s u din limba român exist o neconcordan în planul formei, mai mul i lexicografi consider c neologismul *efect* este împrumutat în român din limba latin , îns nu uit s precizeze faptul c are semnificaii care nu se pot explica altfel decât printr-un calc dup fr. *effet*. În CADE se afirm la p. 451, col. 1 c are la baz „lat. *effectus*, cu în elesurile fr. *effet*”, iar în DEX₂ se spune la p. 331, col. 2 c provine din lat. *effectus* (cu în elesurile fr. *effet*). Dat fiind prezena în limbajele de strict specializate, dar i în limba comun (unde s-au r spândit, în primul rând, prin intermediul presei) a unor semnificaii care nu se pot explica altfel decât prin calc dup francez (cf. *efectul Joule*, *efecte comice*, *om de efect*, *efecte publice*, aflate în strâns legtur cu fr. *effet Joule*, *effets comiques*, *homme d'effet*, *effets publiques*), suntem de p rere c o etimologie care s acopere multitudinea aspectelor pe care le cunoate acest element neologic din limba român nu poate fi decât aceasta: împrumutat din lat. *effectus*, -us i din germ. *Effekt* (cu sensuri dup fr. *effet*). Se verific astfel înc o dat teoria pe care au formulat-o autorii DLR în Tomul VI, p. X–XI, cu privire la originea unor cuvinte de acest tip din limba român : „Etimologia multipl cuprinde i calcul lexical, precum i dezvolt rile semantice datorite seriilor sinonimice. În cazurile acestea, cuvântul, privit ca un ansamblu unitar de sensuri, nu are un singur etimon, iar termenii de la care s-a luat un în eles nou trebuie s figureze al turi de etimonul ini ial”.

În elesuri calchiate dup francez are i neologismul latino-roman *familie* care formal se explic prin latin i prin italian (cf. lat. *familia* i it. *famiglia*) i este atestat pentru prima dat în 1696 cu sensul de „so ia i copiii cuiva”. Dubletul lui etimologic este cunoscutul substantiv *femeie*, mo tenit din acela i lat. *familia*. Printre etimoanele din care provine în limba român veche neologismul latino-roman *familie*, DILR menionează , al turi de lat. *familia* i de it. *famiglia*, urmtoarele două variante din neogrec : μ i μ (vezi p. 186, s.v.). Ultima dintre ele nu poate s justifice decât varianta lexical *famelie* a rom. *familia*, nu i forma-tip sub care circul acest cuvânt în limba literar . TDRG îl explic exclusiv prin latin , notând în dreptul lui *Buchwort* (adic un „cuvânt savant, c rtur resc”), iar DEX₂ îl pune pe seama limbilor latin i italian , luând în discu ie i fr. *famille*, îns numai pentru a motiva prezena unor sensuri speciale pe care le cunoate rom. *familie*, ceea ce este foarte corect. Unit i frazeologice sau semifrazeologisme de tipul *familie de limbi*, *familie de cuvinte*, *familie de vectori*, *via de familie*, *cap de familie*, (*a avea un*) *aer de familie* au ap rut în român prin

calchierea total sau parțial a unor frazeologisme franceze ti cu structură identică : *famille de langues, famille de mots, famille de vecteurs, la vie de famille, le chef de famille* și (*avoir un air de famille*). Semnificațiile speciale actualizate în structurile de mai sus și-au determinat, pe bun dreptate, pe unii lexicografi să admit faptul că ne aflăm în fața unui calc lingvistic și să precizeze în paranteză că rom. *familie* are sensuri calchiate după fr. *famille*. Așa se procedează, de exemplu, în MDA, la p. 377, col. 2 (s.v.), unde termenul apare cu următoarea indicație etimologică : „lat. *familia*, it. *famiglia* (cu unele sensuri ale fr. *famille*). Procedând într-un mod destul de ambiguu, DA, la p. 43, col. 1-2 (s.v.), socotește rom. *familie* un neologism „după franceză”, adugând imediat în paranteză și etimonul latinesc *familia*, *-am*, cu același sens. La fel și în DLRM, unde se menționează următoarele la p. 291, col. 2 (s.v. *famille*): „Fr. *famille* (lat. lit. *familia*)”. MDN consideră că termenul a fost împrumutat în limba noastră **din** latin, italian și francez (subl. ns.). Mai corect ar fi fost, desigur, să se scrie **după** franceză, și nu **din** franceză. Toate etimoanele imediate ale rom. *familie* sunt puse pe același plan și în DEXI (s.v.), care invocă la p. 710, col. 1 nu mai puțin decât cinci surse de proveniență ale acestui termen în limba română : lat. *familia*, *-ae*, it. *famiglia*, fr. *famille*, ngr. μ și germ. *Familie*. Din seria acestora, numai fr. *famille* și lat. *familia* se întâlnesc ca etimoane imediate pentru rom. *familie* în CADE, la p. 478, col. 1, în NDULR, la p. 56, col. 1 și în dicționarul lui Breban, la p. 350, col. 1 (s.v.), trei lucrări lexicografice în care nu se face o referire clară la semnificațiile după franceză. În prima se indică simplu la sfârșit: „[lat. + fr. *famille*]”, iar în a doua se lasă impresia unui împrumut lexical din lat. *familia*, fr. *famille*. Același lucru și în ultima, însă inversând etimoanele: din fr. *famille*, lat. *familia*. Așa cum se întâmplă și în cazul neologismului *efect*, discutat mai sus, înțelegem că în DULR, la p. 243, col. 1 (s.v. *famille*), iar Ciornescu îl explică astfel în CDER, la p. 318, col. 2: „Lat. *familia*, prin intermediul fr. *famille*, cf. dubletul *femeie*”. Autorul consideră că trebuie invocat și un etimon italianesc *famiglia*, însă nu pentru dacoromână, ci numai pentru a motiva prezența lui *famille*, „a doua formă” sub care cuvântul *fumeal'e* circulă în macedoromână. Aceasta din urmă se explică direct din latin, ca element moțenit. În ceea ce privește rom. *famille*, considerăm că el reprezintă un neologism latino-romanesc împrumutat din lat. *familia*, *-ae*, it. *famiglia*, ngr. μ și din germ. *Familie*, nu însăși din fr. *famille*, care a fost în mod cert numai calchiat în limba română, franceza fiind relevantă pentru explicarea sensurilor speciale (inclusiv frazeologice) la care am făcut referire mai sus.

Majoritatea lucrărilor noastre lexicografice îi atribuie și substantivului neologic **impozit** o proveniență latină savantă, fără a omite să amintească însă de rolul pe care fr. *impôt* l-a avut, prin adaosul de semnificații, în procesul consolidării acestui termen. Astfel, DLRM, p. 377, col. 1 notează în dreptul substantivului *impozit* următoarele: „lat. lit. *impositum* (după fr. *impôt*)”. Dacă precizarea din paranteză este înțeleasă ca un calc semantic realizat după corespondentul din limba franceză al termenului nostru, atunci informația din acest dicționar este cât se poate de corectă. Din moment ce prepoziția *după* trimite, de obicei, la un calc de structură, și nu la unul semantic, considerăm că indicația etimologică din DLRM este destul de confuză și neconformă cu realitatea lingvistică. Mult mai corect ar fi fost să se scrie: din lat. *impositum*, cu sensuri după fr. *impôt*. Fără să se precizeze în mod explicit dacă e vorba sau nu despre un calc semantic, în MDN se menționează următoarele în articolul unde este discutat substantivul *impozit*: „<lat. *impositum*, după fr. *impôt*”. Spre deosebire de aceste formulări care nu sunt prea clare, explicațiile întâlnite în dicționarele unde indicația este redusă la un etimon latinesc *impositum* (ca în BREBAN, la p. 458, col. 1 sau în MDA s.v. *famille*) au un caracter incomplet. La fel este și următorul comentariu pe care îl face Alexandru Ciornescu în CDER (s.v. *impune*) în legătură cu originea imediată a rom. *impozit*: „din lat. *impositum* (sec. XIX), cu fonetismul cuvintelor care provin de aici”. Fără să indice exact dacă ne aflăm sau nu în fața

unui calc semantic, I. A. Candrea și autorii NDULR aduc în discuție, sub o formă ori alta, (i) substantivul francez *impôt*. În lucrarea lexicografică amintită mai sus se găsește următoarea explicație: „Din lat. *impositum*; cf. fr. *impôt*”, iar în CADE (s.v.), neologismul *impozit* este socotit un cuvânt „ref.” (adică refcut) după fr. *impôt*. În DEXI se trimite la etimonul francez *impôt* printr-o simplă mențiune cf. (= confer), după ce la p. 891, col. 1 este indicată latina ca principală sursă de proveniență: „<lat. *impositum*; cf. fr. *impôt*”. O explicație destul de completă, înfrântă, mult mai conformă cu realitatea lingvistică se găsește în DEX₂, unde se precizează următoarele în legătură cu originea imediată a rom. *impozit*: „Din lat. *impositum* (cu sensul fr. *impôt*)”. În limba latină a existat conform DELLR un termen *impositus*, care avea două valori gramaticale: participiu perfect (al verbului *imponere*) și substantiv masculin. În primul caz, lat. *impositus* avea semnificația „impus”, iar ca substantiv este glosat aici, la p. 218, prin perifrază „application sur”. În schimb, fr. *impôt*, care este explicat în LAROUSSE (s.v.) printr-un lat. *impositum*, cu înțelesul „placé sur”, cunoaște un număr înfinit mai mare de semnificații (proprii și derivate, generale și speciale, inclusiv frazeologice), dintre care multe au fost preluate de-a lungul timpului și în limba română, prin calc după franceză. Un exemplu este și sensul specializat definit astfel: „Prélèvement effectué d'autorité sur les ressources ou les biens des individus ou des collectivités et payé en argent pour subvenir aux dépenses d'intérêt général d'État ou des collectivités locales”. Și mai relevante pentru discuția de față sunt frazeologismele franceze *impôt proportionnel*, *impôt progressif*, *impôt de répartition*, *impôt de quotité*, *impôt direct*, *impôt indirect*, calchiate în limba română total sau, cel mai adesea, parțial. Numeroasele semnificații speciale pe care le are rom. *impozit* au apărut imediat ce a început să se vorbească la noi, tot mai frecvent, despre diferite taxe și impozite. Nu lipsesc însă nici sensurile generale, inclusiv acelea din domeniul fiscal, care au putut fi calchiate după fr. *impôt*, la scurt timp după ce l-am împrumutat pe *impozit* din lat. *impositum*. Un argument în acest sens îl reprezintă și faptul că dicționarele mai vechi precum CADE sau DULR analizează semnificațiile de acest tip, pe care le ilustrează prin definiții scurte și, în special, prin exemple sugestive din domeniul economiei. Sensurile îmbinate lexical precum *impozite directe*, *impozite indirecte*, *impozit global*, întâlnite în CADE (s.v.), sau „dare impus pentru trebuințele Statului” și „totalitatea dărilor astfel stabilite” erau cu siguranță cunoscute de mai multă vreme. Deși în Tomul al II-lea, Partea I (*F – I*) din DA, apărut aproximativ în aceeași perioadă (anul 1934), sunt înregistrate, definite și ilustrate prin exemple atât concepte, cât și unități frazeologice care se justifică prin calchierea unor corespondente franceze (cf. *impozit fonciar*, *direct*, *indirect*, *proporțional*, *progresiv*), autorii acestui dicționar ignoră cu desăvârșire orice contribuție din partea limbii franceze și notează simplu în dreptul substantivului *impozit*: „N. după lat. *impositum*, «lucru impus». Cf. *impune*”. Exemplele inserate în DA sunt menite, în același timp, să pună în evidență atât datarea, cât și proveniența acestor accepțiuni speciale ale rom. *impozit*. În afara sintagmelor terminologice menționate mai sus, se găsește aici definiții și comentarii de specialitate, selectate din diverse lucrări de drept civil; cf. „*Impozitul este o parte din venit, ce fiecare cetățean este dator a plăti statului*” (Alessandru Pretorian, în *Noțiuni de Drept constituțional și administrativ, pentru uzul coalelor publice din ar*, ediția IV, corectată și adăugită, p. 103) și „*Orice impozit este a ezat numai în folosul statului, judeului sau comunei*” (în cartea lui Const. Hamangiu, *Codul civil român*, XXXC). Apărute în 1899 și, respectiv în anul 1897, perioadă în care a continuat să se exercite asupra limbii române o puternică influență franceză, aceste lucrări de specialitate se caracterizează nu numai prin definirea și clarificarea unor noțiuni care erau desemnate, în special, prin neologisme latino-romanice și care au un caracter internațional, ci și prin includerea unor articole, alinate și litere de lege asemănătoare prin conținutul lor cu prevederile care existau la vremea respectivă în codul francez. De aceea, nu încapă nicio

îndoial că ele au în limba română o proveniență franceză. Se pare că acestea sunt primele atestări pe care le cunoaștem lucrările noastre lexicografice, din moment ce dicționarele mai vechi (cf. DULR, CADE) apelează la exemple care nu au acoperire în literatura de specialitate, iar MDA (s.v. *impozit*) se limitează la a face următoarea precizare: „At. DA ms.” (adică „atestat în DA manuscris”). În concluzie, după ce a fost împrumutat din limba latină, pe calea culturii savante, substantivul românesc *impozit* și-a largit considerabil sfera de acțiune și și-a consolidat poziția în sistemul limbii în urma producerii unui calcul semantic după echivalentul lui din limba franceză. De aceea, suntem de părere că etimologia cea mai potrivită care trebuie dată rom. *impozit* este: neologism din lat. *impositum* (cu unele sensuri calchiate după fr. *impôt*).

Etimologie multiple, indiscutabil, în limba română, și neologismul latino-romanic *materie*. DLR (s.v.) îl consideră un împrumut din lat. *materia*, *materies*, fr. *matière*, rus. *materiia*, germ. *Materie*, it. *materia*. Așa cum s-a întâmplat în cele mai multe dintre cazuri, indicația etimologică din DLR a fost preluată într-un alt dicționar academic, menținându-se nu numai numele și identitatea, dar și ordinea în care sunt citate sursele de proveniență. Ne referim la MDA, care la p. 472, col. 1-2 (s.v.) indică pentru *materie* următoarea etimologie: lat. *materia*, fr. *matière*, rus. *materiia* (scris aici: _____), germ. *Materie*, it. *materia*. Aceste cinci etimoane stau pe același plan și în DEXI, dar sunt prezentate în altă ordine la p. 1105, col. 1 (s.v. *materie*), după cum urmează: lat. *materia*, -ae, it. *materia*, rus. *materiia* (care apare scrisă tot sub forma _____), fr. *matière*, germ. *Materie*. În NDULR, la p. 358, col. 2 (s.v.) nu se face niciun fel de referire la rus. *materiia*, astfel că numele surselor din care provine în mod direct rom. *materie* se reduce în opinia autorilor acestei lucrări lexicografice la patru: lat., it. *materia*, germ. *Materie*, fr. *matière*. După cum se vede, din seria etimoanelor propuse în dicționar pentru rom. *materie* face parte și fr. *matière*, care prezintă însă o structură diferită în raport cu termenul românesc. Prin franceză nu se pot explica decât unele sensuri speciale ale rom. *materie*, care au fost transferate printr-un procedeu cunoscut sub denumirea de calcul semantic (cf. și *materie cenușie*, un calcul frazeologic după fr. *matière grise*). La etimologie ar trebui adăugate, firește, și fr. *matière*, dar numai pentru a indica originea unor locuțiuni și expresii românești calchiate după franceză, ca de exemplu *în materie de*, care traduce fr. *en matière de*. După părerea noastră, și *materie primară* reprezintă o traducere a fr. *matière première*. Nu trebuie uitată nici unitatea frazeologică *materii fecale*, careia în franceză îi corespunde expresia *matières fécales*, care a fost calchiată în limbajul medical atât de mult influențată de limba franceză. Și o sintagmă cum este *tablă de materii* trebuie pusă în legătură directă cu un corespondent francez. Ea reprezintă, indiscutabil, un reflex al cunoscutei expresii *table des matières* din limba franceză. Când privește sensul nr. 7 din DLR („obiect de studiu în școală”), acesta a fost calchiat după aceeași semnificație a fr. *matière*: „ce qui est l’objet d’études scolaires, d’enseignement”; „discipline” (cu citate în ROBERT, s.v. *matière*). După cum se vede, influența franceză a fost extraordinară de puternică nu numai în ceea ce privește împrumuturile ori calcurile de tip lexical, ci și-a exercitat cu aceeași intensitate și în domeniul frazeologiei românești moderne sau contemporane. În mod surprinzător, etimonul francez *matière* nu este deloc luat în discuție în MDN, la p. 538, col. 2 și nici în DEX₂ (s.v. *materie*), două lucrări lexicografice care acordă atenție deosebită împrumuturilor și calcurilor neologice din limba română. În aceste dicționare, *materie* este explicat numai prin latină, italiană, rusă și germană. Lipsa unei concordanțe de formă dintre termenul francez și corespondentul său din limba română nu trebuie să ducă neapărat la înlăturarea definitivă a celui dintâi din irul etimoanelor imediate, așa cum se întâmplă, de exemplu, la BREBAN. Autorul optează pentru o indicație etimologică și mai sumară, pe care o propune la p. 597, col. 1 (s.v.): „Din lat. *materia*, germ. *Materie*”. Dacă avem în vedere respectarea criteriului semantic, care este la fel de important ca și cel formal pentru stabilirea unei etimologii

tiin ifice (corecte i complete), etimonul francez *matière* nu poate fi în niciun caz trecut cu vederea. La fel de adev rat este i faptul c el nu trebuie s apar în aceea i serie cu substantivele care pot explica din punct de vedere formal neologismul latino-roman *materie* i care sunt, dup p rerea noastr , în num r de ase: it. *materia*, germ. *Materie* i lat. *materia*, preluat în româna veche i prin intermediul sl. *materija*, pol. *materja* i rus. *materija*. Remarcând această situa ie specific limbii române vechi, un idiom deschis numeroaselor influen e nelatine ti i neromanice (slava, maghiara, poloneza, germana, greaca, turca, rusa, ucraineana) care au func ionat în numeroase cazuri ca simpli intermediari, dar au constituit importante vehicule pentru p trunderea în lexicul românesc a cuvintelor cu origine latineasc mai îndep rtat , Tiktin îl reduce în TDRG, la p. 962, col. 1-2 (s.v. *materie*) la un singur etimon, lat. *materia*, în fa a c ruia este scris *Mittelb.* (= *mittelbar*, adic „indirect, mijlocit”). Despre acela i etimon, îns preluat în mod direct în limba român pe cale savant , cult sau c rtur reasc , este vorba i în CADE, la p. 757, col. 1-2 (s.v. *familie*), dar i în DLRM, la p. 482, col. 2 (s.v.), unde se indic la sfâr it „lat. lit. *materia*”. La acest cuvânt latinesc trimite i Cior nescu în CDER, p. 497, col. 1 (s.v.), îns nu uit s fac referire i la dou etimoane germane menite s explice, primul printr-un calc semantic, iar cel lalt, prin împrumut lexical, anumite semnifica ii specializate, unele învechite sau actualizate ast zi la nivel regional. Având în vedere atât variantele sub care a circulat termenul în limba noastr , cât i provenien a documentelor în care a fost atestat, DILR îi indic nu mai pu in decât ase etimoane imediate, considerându-l, de asemenea, un neologism latino-roman cu origine multipl în limba român (cf. lat. *materia*, it. *materia*, germ. *Materie*, pol. *materja*, sl., rus. *materija*).

Acela i dic ionar îi atribuie i elementului latino-roman *prob* o etimologie multipl , socotindu-l (s.v.) un împrumut din lat. *proba*, germ. *Probe* i magh. *próba*. TDRG trimite, de asemenea, la un etimon latinesc, care a putut intra în limba român veche direct, pe cale cult , dar i printr-un intermediar nelatinesc. În acest sens, Tiktin face urm toarea precizare: „*Mittelb.* lat. *proba*, vgl. bes. poln. magy. *próba*” (= *Mittelbar* lat. *proba*, vergleiche besonders poln. magy. *próba*, adic „indirect din lat. *proba*, compar în special cu pol., magh. *próba*”). Despre existen a mai multor filiere de p trundere a acestui neologism românesc se vorbe te, printre altele, în DEXI, la p. 1566, col. 1, în MDA, la p. 32, col. 2 i în DLR, la p. 1548, col. 1 (s.v. *prob*), unde exist urm toarea indica ie etimologic : „din lat. *proba*, germ. *Probe*, it. *prova*, pol. *próba*, magh. *próba*, fr. *preuve*, *épreuve*”. În NDULR, la p. 282, col. 1 (s.v.) nu apar decât patru etimoane prin care s-ar explica, în opinia autorilor, prezen a neologismului latino-roman *prob* în lexicul românesc. Ele sunt: lat. *proba*, germ. *Probe* i fr. *preuve*, *épreuve*. Invocarea ultimilor doi termeni fran uze ti ca surse imediate pentru rom. *prob* este menit s argumenteze criteriul semantic, care, al turi de principiul concordan ei formale i a categoriei lexico-gramaticale dintre etimon i reflexul s u etimologic, trebuie luat în calcul ori de câte ori ne propunem s stabilim etimologia complet i corect a unui cuvânt. Foarte bine se procedeaz din acest punct de vedere în DEX₂, unde franceza e invocat pentru a l muri sensurile speciale pe care le cunoa te rom. *prob* . Pentru a-l explica din punct de vedere formal, autorii dic ionarului men ionat mai sus indic îns un singur etimon, lat. *proba*, ceea ce este mult prea pu in. Dup p rerea noastr , incomplet este i explica ia care se întâlne te la BREBAN, p. 823, col. 2 i în MDN (s.v. *prob*), unde sunt men ionate ca surse imediate numai latina i germana. i mai gre it este s ne limit m la un etimon latinesc *proba*, indiferent dac acesta a fost preluat în român direct, pe cale savant , a a cum se propune în DLRM, la p. 666, col. 2 i în CADE, la p. 1007, col. 2 (s.v. *prob*), ori indirect, prin diferi i intermediari neromanici. Acest punct de vedere este sus inut de Cior nescu în CDER, la p. 639, col. 1 (s.v.), unde rom. *prob* prime te urm toarea explica ie: „Lat. *proba* (sec. XIX), prin intermediul pol., mag. *proba*, germ. *Probe*”. Atest rile din DILR infirm îns posibilitatea ca etimonul latinesc s

fi fost împrumutat atât de târziu în limba română, cum se arată în CDER, din moment ce prezența lui în textele românești vechi e o realitate de necontestat. Remarcând pentru prima dată în lingvistica românească faptul că *prob* a început să fie folosit tot mai des în presa sportivă a vremii în combinații sintactice de felul *probe sportive*, *proba de dublu* (la tenis), *proba de o sut de metri*, *proba de aruncare a greutății* (la atletism), Al. Graur a publicat într-o rubrică a ziarului *Adevărul* din 16.V.1936 un articol intitulat chiar *Probe sportive*, pe care îl regăsim la Graur (1987: 200), unde primul cuvânt apare scris la inițial cu literă mică și este pus de autor între ghilimele („*probe sportive*”). Aici se arată că sensul de „întrecere” pe care neologismul *prob* îl are în asemenea împrejurări lexicale cu caracter mai mult sau mai puțin fix nu se poate explica în mod satisfăcător decât din raportul la fr. *épreuve*, cu sensul de „încercare (făcută inclusiv în scopul unei întreceri sportive)”, pe care gazetarii români l-au confundat cu fr. *preuve* și l-au tradus greșit prin același termen, *prob*. Hristea (1981: 261-262) preia explicația lui Graur (1970: 174) și face o analiză critică asupra modului în care este prezentată etimologia lui *prob* în principalele noastre lucrări lexicografice, optând pentru următoarea formulă: „din lat. *proba* (cu sensuri după fr. *preuve* și *épreuve*). Numai dacă vom invoca acest ultim etimon se poate explica satisfăcător semnificațiile pe care le are rom. *prob* în următoarele unități frazeologice, adică locuțiuni și expresii sau simple sintagme terminologice selectate de autor din domeniul didacticii (cf. *probe practice*, *probe scrise* și *probe orale*, apărute ca urmare a faptului că „nu am găsit o traducere mai fericită a expresiilor franceze *épreuves pratiques*, *épreuves écrites* și *épreuves orales*”), din limbajul juridic: *probe judiciare*, „un reflex indiscutabil al expresiei franceze *épreuves judiciaires*” și, mai ales, din diverse discipline și ramuri sportive: *probe de atletism* (cf. fr. *épreuves d'athlétisme*), *probe de viteză* (cf. fr. *épreuves de vitesse*), *probe de fond* (cf. fr. *épreuves de fond*), *probe de rezistență* (cf. fr. *épreuves de résistance*), *probe eliminatorii* (cf. fr. *épreuves éliminatoires*), *probă de slalom* (cf. fr. *épreuve de slalom*), *probă finală* (cf. fr. *épreuve finale*) și chiar *probă contracronometru*, calchiat după fr. *épreuve contre la montre*. Prin aceste combinații sintactice cu caracter stabil, neologismul latino-roman *prob* și-a consolidat poziția în lexicul românesc după ce fusese împrumutat în limba veche din lat. *proba*, germ. *Probe* și magh. *próba*, eventual și dintr-un termen polonez omonim cu cel maghiar.

Având în vedere atestările existente și prezența în limba română veche a unor forme de tipul *ponct*, *pont(u)*, *pontum*, *punctu* sau *punt(um)*, care se justifică perfect din punct de vedere etimologic, reprezentând deci simple variante lexicale externe, și substantivul ***punct*** este explicat în DILR (s.v.) prin mai multe surse: lat. *punctum*, it. *punto* (*ponto*), germ. *Punkt* și magh. *pont* (*ponkt*, *punkt(um)*, *punt*). Autorii NDULR nu se referă deloc la un etimon maghiar, deși acesta a fost indiscutabil împrumutat în română într-o fază mai veche din evoluția ei și stă la baza variantei lexicale învechite și regionale *pont*. În schimb, indică drept etimon imediat pentru rom. *punct*, termenul francezesc *point*, pe care îl pun pe același plan cu latina, germana și italiana, ajungând astfel să formuleze la p. 310, col. 1 (s.v. *punct*) următoarea etimologie: „lat. *punctum*, germ. *Punkt*, fr. *point*, it. *punto*; cf. *pont*”. Este de la sine înțeles că substantivul italianesc amintit mai sus nu poate explica formal decât varianta *punt* a rom. *punct*, iar un etimon francezesc de tipul *point*, deci cu o structură mult diferită de a corespondentului său din limba română, trebuie invocat atunci când ne propunem să explicăm prin factori externi apariția unor sensuri lexicale și frazeologice speciale care au fost calchiate în perioada modernă din evoluția limbii noastre. În DLR, la p. 1761, col. 1 (s.v. *punct*), se face o distincție clară între forma-tip *punct*, explicată aici prin lat. *punctum*, și mai multe variante lexicale pentru care se trimite la magh. *pont*, fr. *point* și la it. *punto*. Ultimele trei etimoane sunt invocate, dar într-o altă ordine și folosindu-se mențiunea *cf.* (= *confer*), și în DEXI, la p. 1601, col. 2, unde se afirmă următoarele cu privire la originea imediată a rom. *punct*: „<lat.

punctum, -i, cf. i fr. *point*, it. *punto*, magh. *pont*”. Elementul latinesc *punctum* este luat în considerare ca etimon pentru rom. *punct* și în alte lucruri lexicografice, printre care se numără TDRG, DEX₂ și MDN. În primul dintre dicționarele amintite se găsește următoarea indicație etimologică: „Mittelb. lat. *punctum*; zu *pont*, *punt* vgl. magy *pont*, it. *punto*” (adică „împrumutat indirect din lat. *punctum*; pentru *pont*, *punt* compară cu magh. *pont*, it. *punto*”). Este admis astfel posibilitatea unui împrumut realizat prin filieră, fiindcă numai dacă ne raportăm la limbile maghiară și italiană se explică fără nicio dificultate variantele lexicale de tipul lui *pont* și, respectiv, *punt*. Fără a ține total cu vederea influența pe care limba franceză a exercitat-o în mod nemijlocit asupra limbii române, DEX₂ notează (s.v. *punct*) următoarele: „din lat. *punctum* (cu unele sensuri după fr. *point*)”. Recurgând la o formulă care nu este la fel de clară, MDN (s.v.) îl explică în felul următor: „lat. *punctum*, după fr. *point*”. În maniera cu care ne-au obișnuit, autorii DLRM notează la p. 679, col. 2 (s.v. *punct*²): „Lat. lit. *punctum* (fr. *point*)” și îl separă de omonimul *punct*¹, înregistrat ca adverb cu sensul de „fix, precis, exact”, explicat prin germ. *Punkt*. Dacă în privința acestuia din urmă nu încapem nicio îndoială că se leagă de un etimon german și are o valoare gramaticală diferită, lucru care ne îndreptățește să îl privim (și) ca unitate lexicală distinctă, nu la fel de clar este analiza etimologică pe care autorii o fac în ceea ce privește substantivul *punct*, notat aici *punct*². Mult mai potrivit este, după părerea noastră, indicația etimologică din CADE, de la p. 645, col. 1 (s.v.), unde rom. *punct* apare explicat în felul următor: „lat. *punctum*, cu înflesciturile fr. *point*”. Ignorarea etimonului francez *point*, așa cum se întâmplă în MDA, la p. 87, col. 2 și la BREBAN, p. 838, col. 1 (s.v.), unde rom. *punct* este considerat un împrumut exclusiv din lat. *punctus*, conduce la formularea unor etimologii nu numai incomplete, ci și profund greșite. În CDER, la p. 642, col. 1 (s.v.), rom. *punct* este pus pe seama lat. *punctum*, despre care Ciornescu afirmă că a intrat în limba română în sec. al XVIII-lea. Acest termen latinesc reprezintă și etimonul mai îndepărtat al unui substantiv neologic *pont*, despre care se arată în CDER că formează un dublet alături de latinismul savant *punct*, cu sensuri lexicale și frazeologice care nu pot fi separate de fr. *point*. De obicei, frazeologismele au fost împrumutate în română dintr-o singură limbă ori, cel mai adesea, calchiate, situație în care se pleacă de la unul sau de la două etimoane distincte, ajungându-se fie la aceeași unitate frazeologică, eventual cu variante, fie la frazeologisme diferite, aflate în relație de sinonimie. În afara perechii reprezentate de *unghi de vedere* (traducere a compusului german *Blickwinkel*) și de *punct de vedere* (calc frazeologic total și perfect după fr. *point de vue*), este semnificativ pentru ilustrarea fenomenului menționat mai sus și relația existentă între locuțiunea substantivală *semn de întrebare* (care traduce, de asemenea, un compus german, *Fragezeichen*) și unitatea frazeologică mai puțin cunoscută *punct de întrebare*, care s-a folosit la noi o perioadă de timp cu exact același înflescitură care a apărut indiscutabil ca urmare a calchierii fr. *point d'interrogation*. S-a realizat astfel lărgirea sferei de sens a neologismului latino-romanesc *punct*, iar simultan s-a reușit, ori de câte ori erau folosite în procesul comunicării locuțiunile ca *punct de vedere* sau *din punctul de vedere al* ori *din punct de vedere*, și o consolidare a poziției acestui termen în lexicul românesc contemporan.

Ca și în cazul termenilor discutați mai sus, multe dintre semnificațiile speciale (atât lexicale, cât și frazeologice) ale neologismului latino-romanesc *spirit* nu pot fi discutate în mod corespunzător în absența corespondentului *esprit* din limba franceză. Remarcând acest lucru, mai mult și lexicograful îl explică și prin franceză, însă divergențele apar în momentul în care nu toți recunosc calculul semantic care s-a produs în cazul lui *spirit*, iar unii pun etimonul francez *esprit* pe același plan cu latina, germana și italiana, considerând că ne aflăm în prezența unui împrumut din limba franceză. În această ultimă categorie se situează, spre exemplu, autorii DLR și NDULR care, la p. 1382, col. 1 și respectiv, la p. 172, col. 1 (s.v. *spirit*), propun următoarea explicație: „din lat. *spiritus*, fr. *esprit*, germ. *Spiritus*” (subl. ns.).

Este, indiscutabil, gre it s se foloseasc pentru etimonul francez aceea i prepozi ie *din*, ca în cazul etimoanelor latinesc i german, fiind deci mult mai potrivit formularea „cu sensuri **dup** fr. *esprit*”. Chiar dac nu apare în mod concret precizarea „*din* francez ”, i în MDA, p. 568, col. 2 (s.v. *spirit*) se face o confuzie asem n toare cu aceea din DLR i din NDULR, dovad c este preferat o indica ie etimologic de tipul: „lat. *spiritus*, fr. *esprit*, germ. *Spiritus*”. Acestor trei etimoane li se adaug în DEXI, la p. 1862, col. 1-2, i un etimon italianesc *spirito*, aflat aici pe acela i plan cu latina i cu germana, dar i cu fr. *esprit*, care difer mult ca form fa de toate celelalte. Al turi de lat. *spiritus* i de it. *spirito*, acela i etimon fran uzesc apare la p. 499, col. 1 (s.v. *spirit*) i în TRDW, unde este explicat astfel: „n. lat. *spiritus*, it. *spirito*, frz. *esprit*”, spre deosebire de TDRG, în care acest neologism latino-romanice nu exist deloc, chiar dac fusese atestat cu mai bine de un veac în urm . La fel de gre it ca integrarea etimonului fran uzesc în aceea i serie cu lat. *spiritus*, cu it. *spirito* i cu germ. *Spiritus* este i situa ia în care nu se face nicio referire la fr. *esprit*, de i în dic ionarele unde se remarc acest fapt, rom. *spirit* are sensuri frazeologice i lexicale calchiate, indiscutabil, dup francez . Omissioni de acela i tip se fac în DEX₂, la p. 1010, col. 1 i în MDN, la p. 815, col. 2 (s.v.), unde rom. *spirit* e considerat un împrumut din lat. *spiritus* i din it. *spirito*, dar i în dic ionarul lui Breban, care îl socote te element de origine latin savant , ceea ce este, desigur, prea pu in. Apelând, ca i în alte cazuri, la aceea i formul plin de ambiguit i ca urmare a folosirii parantezelor, autorii DLRM noteaz urm toarele în dreptul lui, la p. 790, col. 2: „lat. lit. *spiritus* (it. *spirito*)”. Candrea procedeaz corect când îl explic în CADE, p. 1186, col. 2 (s.v.) prin latin , dar „cu în elesurile fr. *esprit*”, la fel i Cior nescu în CDER, la p. 737, col. 1 (s.v. *spirit*). În ceea ce ne prive te, consider m c este mult mai indicat s se spun despre rom. *spirit* c provine **din** lat. *spiritus*, it. *spirito*, germ. *Spiritus* i c are cu siguran sensuri care nu se justific altfel decât printr-un calc **dup** fr. *esprit*. Cit m dintre acestea: *persoan* sau *om de spirit*, calchiate dup fr. *homme d'esprit*, *stare de spirit*, dup fr. *l'état d'esprit*, *spirit critic*, calc dup fr. *l'esprit critique*, *spirit de competi ie*, dup fr. *l'esprit de la compétition*, *spirit de sacrificiu*, calchiat dup fr. *l'esprit de sacrifice*, dar i (în) *spiritul legii*, dup fr. (*dans*) *l'esprit de la loi*, *spiritul unei epoci*, calc dup fr. *l'esprit d'une époque* etc.

Într-un articol în care aduce importante contribu ii la studiul etimologic al frazeologiei române ti moderne, Hristea (1977: 597) discut , printre altele, situa ia special a neologismului *stat*, afirmând pe baza unor argumente lingvistice solide c „formal se explic prin latin i prin italian , iar semantic i frazeologic mai ales prin francez ”. Dic ionarele limbii române nu fac îns întotdeauna aceast distinc ie între originea formei i provenien a sensurilor derivate pe care unul i acela i cuvânt le actualizeaz fie în contexte specializate, fie în structuri sintactice i unit i sintagmatiche atestate în diverse limbaje de strict specialitate. Numai a a putem explica seria de confuzii sau numeroasele inconsecven e i chiar gre eli de felul celor pe care le vom prezenta mai jos, f când referire la principalele noastre lucr ri lexicografice. DLR îl înregistreaz (s.v. *stat*¹) i îl socote te la p. 1508, col. 1 un împrumut din lat. *status*, fr. *état*, it. *stato*, germ. *Status*. Cele patru etimoane sunt puse pe acela i plan i indicate în aceea i ordine ca surse imediate pentru neologismul românesc *stat*¹ i în MDA, la p. 590, col. 2. La fel se procedeaz sub aspect etimologic în NDULR, la p. 187, col. 1 (s.v. *stat*²) i în DEXI, la p. 1875, col. 2-3 (s.v. *stat*²), singura deosebire fiind aceea c în a doua lucrare lexicografic indicat mai sus ordinea etimoanelor este modificat dup cum urmeaz : it. *stato*, lat. *status*, -us, germ. *Status*. fr. *état*. Din aceast enumera ie trebuie scos îns etimonul fran uzesc *état*, care în mod evident nu poate explica din punct de vedere formal termenul din limba român , a c rui structur se apropie mai mult de latin i de italian . Laz r ineanu a remarcat deosebirea de form dintre cuvântul românesc i cel francez, fiindc numai a a se

poate explica apariția în DULR, la p. 613, col. 2, la sfârșitul articolului unde este discutat neologismul *stat*, a unui termen *état*, care este pus între paranteze rotunde și precedat de semnul egal și de mențiunea fr. (=franzuzesc). Dacă se are în vedere faptul că etimologiile cuvintelor sunt notate în această lucrare lexicografică tot între paranteze, însă nu rotunde, ci drepte, și dacă în elegem în mod corespunzător mrturisirea autorului din *Prefa a „la a doua edițiune”* a dicționarului său, datat 1906, mrturisire inserată ulterior și în ediția a doua, la p. X (cf. „Indicarea formelor franceze la neologisme are o simplă valoare ortografică”), se înțelege de la început ipoteza potrivit căreia cunoscutul lexicolog și lexicograf român ar fi avut în vedere să indice prin nota sa finală „(= fr. *état*)” etimonul imediat al termenului românesc *stat*. În ceea ce privește cuvântul german invocat atât în DLR și în MDA (s.v. *stat*¹), cât și în NDULR, la p. 187 (s.v. *stat*²), facem precizarea că sensul lui nu are nicio legătură cu domeniul politicii, unde se folosește un alt termen, *Staat*, pronunțat cu *t* la inițial. La acesta din urmă se trimit în TDRG, la p. 1486, col. 2 (s.v. *stat*²), folosindu-se, de asemenea, mențiunea „vgl. it. *stato*, deutsch *Staat*” (= „compară cu it. *stato*, germ. *Staat*”). Pe primul loc stă însă aici un alt etimon, și anume lat. *status*, despre care autorul afirmă că a fost împrumutat în mod indirect sau mijlocit, adică prin filieră (vezi formularea *mittelb.*, abreviere pentru adjectivul *mittelbar*). După cum se vede, nici Tiktin nu trimite la fr. *état* pentru rom. *stat*², glosat „politische Einheit”, adică „unitate politică” în sensul de „formă de organizare”. Nu același lucru se întâmplă însă s.v. *stat*³, unde este discutat un omonim al termenului politic, cu semnificația de „listă, tabel, inventar”. El apare explicat într-un mod similar din punct de vedere etimologic: „Mittelb. lat. *status*, vgl. frz. *état*, deutsch *Staat*”, adică „lat. *status*, preluat indirect, compară cu fr. *état*, germ. *Status*”. În DUDEN, substantivul *Status*, care este înregistrat la p. 1297, col. 2 (s.v. *Stase*), constituie un latinism și se explică direct prin *status*, participiul perfect al verbului *stare*, „a sta”. În mod firesc, germ. *Status* poate semnifica și de bază etimonului său imediat, aceea de „situație, stare”, la care se adaugă și câteva sensuri speciale precum „stare a sănătății”, „stadiu al unei boli”, „statut (social)”, iar, ca urmare a unui calcul semantic după engl. *status*, și un înțeles specializat din domeniul informaticii. Este de la sine înțeles că astfel de semnificații nu au nimic comun cu neologismul latino-romanesc *stat* din limba română. Câteva dintre sensurile acestuia nu pot fi separate însă de franceză, așa cum foarte bine se arată în DEX₂ (s.v. *stat*⁴), care indică la p. 1015, col. 2, următoarea proveniență: „Din it. *stato*, lat. *status* (cu unele sensuri după fr. *état*)” și în MDN, la p. 819, col. 2 (s.v. *stat*⁴), unde apare scris astfel: „<it. *stato*, lat. *status*, după fr. *état*”. I.-A. Candrea îl explică din punct de vedere formal printr-un singur etimon, și anume lat. *status*, însă adaugă imediat în CADE, la p. 1197, col. 1 (s.v. *stat*²): „cu înțelesurile fr. *état*”. Autorul consideră *stat*² un neologism cu semnificații din domeniul politic și social („formă de guvernământ”, „națiune”, „armată”, „ordine sau clase sociale”), dar și cu înțelesul economic sau financiar-contabil de „listă, tablou, inventar”. Fără discuție, acestea din urmă trebuie separate de accepțiunile politice, având la bază chiar unități lexicale distincte în limba franceză, mai exact omonimele indicate în LEXIS, la p. 653, col. 1 ca *État*, nume propriu, și la p. 652, col. 2 ca *état*, substantiv comun, de la care au fost transferate în limba română printr-un calcul lingvistic, sensuri speciale, inclusiv frazeologice, care nu aveau nicio legătură directă cu latina. Etimonul latinesc *status* apare, alături de fr. *état*, în DLRM, la p. 796, col. 1 (s.v. *stat*¹), termen politic. Acesta este considerat un neologism provenit din fr. *état*, menționându-se imediat între paranteze lat. lit. *status*, o indicație etimologică incompletă (pentru că nu ia deloc în considerare și it. *stato*), greșită (fiindcă etimonul francez nu explică termenul nostru din punct de vedere formal, ci exclusiv semantic) și confuz (din moment ce nu se înțelege exact care este rolul parantezei apăsate după substantivul francez). Dacă ar reprezenta o sursă directă pentru român, atunci nu vedem de ce sunt necesare parantezele, iar dacă apare ca etimon al termenului francez, nu prezintă

niciun interes sub aspectul etimologiei imediate a rom. *stat* și nici al celei îndepărtate, dat fiind faptul că lat. lit. *status* a fost împrumutat în limba română în mod direct, și nu prin filieră franceză. La un termen latinesc *status* se raportează și Ciorănescu în CDER, la p. 740, col. 2 (s.v. *sta*), fiindcă se consideră că *stat* (cu sensul de „edificare, păstrare, situație, a ezăra, poziție, condiție, stadiu, clasă, categorie, statut”) reprezintă un „dublet” al lui *stat* („stat”). Invocarea ca sursă imediată pentru termenul politic din limba română numai a lat. *status*, în absența trimerii și la un corespondent francez de forma *état*, cum procedează Breban, la p. 980, col. 1 (s.v. *stat*¹), care îl socotește în dicționarul său împrumut savant cu etimologie unică (latinească), este, fără discuție, un lucru total insuficient. Numai dacă ne raportăm la sintagme terminologice din limba franceză care au structură identică ori asemănătoare și prezintă un grad mai mic sau mai ridicat de sudur, putem explica fără nicio dificultate prezența în frazeologia românească modernă a unui mare număr de locuțiuni și expresii, aproximativ 20, după cum afirmă Hristea (1977: 597). Pentru a-și argumenta punctul de vedere, autorul citează următoarele unități frazeologice, despre care afirmă că sunt calchiate după modelele franceze și corespund toare: *om de stat*, *ef de stat*, *consiliu de stat*, *problemă de stat*, *crimă de stat*, *lovitură de stat*, *raion de stat*, *secretar de stat*. Este indubitabil că, după ce a fost împrumutat ca termen savant, direct din lat. *status* și prin intermediul it. *stato*, neologismul *stat*, atestat, așa cum se arată în DILR, la p. 327 (s.v.), încă din anul 1694 cu sensul de „organizare politică a clasei economice dominante”, și-a lărgit ulterior sfera de referință ca urmare a exercitării influenței franceze, transferând prin calc sau împrumut semantic un număr important de sensuri derivate de la fr. *état*, care era întrebuințat în combinații sintactice și unități frazeologice dintre cele mai diverse.

Având ca punct de plecare sintagme terminologice, locuțiuni sau chiar expresii întâlnite în LEXIS (s.v. *État*, termen politic care se ortografiază și cu literă mică la inițială, sau s.v. *état*, omonimul cu sensul de „inventar, tabel, listă” al celui dintâi), substantivele neologice pe care le putem nota *stat*¹ și *stat*² prezintă, în mod firesc, și etimologii distincte. Astfel, primul se explică formal prin lat. *status* și prin it. *stato*, având însă semnificații lexicale și frazeologice speciale calchiate după franceză. Termenul politic din limba română nu are nimic comun cu vreun etimon germanic, în orice caz, nu cu germ. *Status*, care nu se folosește cu sensul de „organizare politică”, iar corespondentul lui perfect din limba germană *Staat* diferă ca scriere și, mai ales, ca pronunțare în raport cu rom. *stat*. Omonimul său ar trebui discutat, după părerea noastră, într-un articol de dicționar distinct, din moment ce reprezintă un termen din domeniul economiei, împrumutat din ital. *stato*, din germ. *Status*, eventual și direct din limba latină, de unde provine pe cale savantă și prin care se explică sub aspectul formei, însă cunoaște indiscutabil semnificații derivate pe care le actualizează în sintagme terminologice și locuțiuni care nu pot avea altă explicație decât aceea că sunt calchiate după corespondentul *état* din limba franceză.

Din punct de vedere formal, și neologismul românesc *virtute* se explică prin latină, limbă în care există un substantiv *virtus* cu mai multe semnificații: „forță fizică, dar și spirituală, perfecțiune morală, virtute”. Ele se regăsesc în conținutul semantic al substantivului moțenit *vârtute*, care este discutat într-un articol separat în principalele noastre lucrări lexicografice (cf. TDRG, p. 1756, col. 1-2, unde nu există și dubletul neologic *virtute*, DULR, p. 698, col. 2 și CADE, p. 1439, col. 2 (s.v. *virtute*, un cuvânt explicat în ambele dicționare prin lat. *virtutem*, „vigoare”), DLRM, p. 937, col. 2, care îl consideră „învechit și arhaic” și îi atribuie sensurile de „putere, tărie”, „bătălie, curaj, vrednicie”, „însoțire, calitate”, preluate de la același lat. *virtus*, *-utis*, CDER, p. 839, col. 2, unde e socotit dubletul lui *virtute*, BREBAN, p. 1126, col. 1, NDULR, p. 502–503, DLR, p. 905–910 și MDA, p. 1213, col. 2). În ultimele trei dintre lucrările lexicografice amintite mai sus, se invocă, în

afara lat. *virtus* mo tenit, unul sau chiar doua etimoane romanice menite s' explice apari ia în elesului învechit de „virtute” sub care a circulat o vreme în limba român elementul mo tenit *vârtute*. Cu privire la acest sens, autorii DLR noteaz , la p. 910, col. 1 (s.v. *vârtute*): „cf. i fr. *vertu*, it. *virtù*”, precizare care se întâlne te sub aceea i form i în MDA, la p. 1213, col. 2. În schimb, autorii NDULR îi motiveaz în elesul neologic de „virtute” exclusiv prin fr. *vertu*. Mult mai important este îns contribu ia direct a limbii franceze în stabilirea unei etimologii complete i corecte, atunci când vine vorba despre explicarea originii tuturor semnifica iilor rom. *virtute*. Referindu-se la acest aspect, Pu cariu (1940: 369) consider , pe bun dreptate, c „*virtutea* de azi nu mai e numai «b r b ie», ca *virtus* latin (derivat de la *vir* «b rbat»), ci cuprinde, ca *vertu* francez i *virtù* italian, întregul con inut moral pe care i l-a ad ugat cre tinismul (E. RICHTER)”. Substantivul românesc *virtute* este ales de autor pentru a ilustra dezbaterile care aveau loc în secolul al XIX-lea cu privire la doua cunoscute surse de provenien a neologismelor din limba român : latina savant sau cult i limbile romanice ori neolatine, în special franceza, dar i italiana. Preluând ideile sus inute de Heliade R dulescu, Sextil Pu cariu face referire la scriitorii ardeleni care promovau o mi care cultural intens în direc ia revenirii la „maica noastr Roma” i la oamenii de cultur din Principate, sus in tori ai curentului tot mai accentuat de redescoperire a Occidentului romanic: „Scriitorii munteni i moldoveni s-au îndreptat de la început spre rile neolatine. Izvorul de îmbog ire nu-l c utau în limba m o a r t a Latinilor, ci în continuatoarele v i i ale acesteia, în limbile popoarelor romanice, care de veacuri erau reprezentantele culturii occidentale. Oricât de înalt ar fi fost starea cultural în Imperiul roman de odinioar , limba latin nemailuând parte la progresul omenirii în curs de aproape doua mii de ani, nici elementele ei lexicale nu mai reflectau acest evolu ie”. Problema teoretizat de Pu cariu prezint o importan foarte mare nu numai pentru istoria limbii române, ci i pentru lexicologie, mai ales pentru trei ramuri sau domenii ale ei: etimologia, semantica i lexicografia. Remarcând faptul c nu toate semnifica iile rom. *virtute* pot fi explicate direct prin lat. *virtus*, unii lexicografi folosesc men iunea cf. (= *confer*, „compar cu”) i invoc pentru anumite sensuri speciale i frazeologice un calc realizat, în egal m sur , dup francez i dup it. *virtù*, a a cum se arat în DLR (s.v. *virtute*), în MDA, la p. 1276, col. 2, în DEXI, la p. 2178, col. 3 i în NDULR, la p. 489, col. 2 (s.v.), unde st scris a a: „Din lat. *virtus*, -*utis*; cf. fr. *vertu*, it. *virtù*”, sau exclusiv dup corespondentul fran uzesc *vertu*, cum arat Breban, la p. 1121, col. 2, unde rom. *virtute* este socotit un împrumut „din lat. *virtus*, -*tutis*; cf. i fr. *vertu*”. Spre deosebire de ace ti lexicografi, unii autori consider c rom. *virtute* are o etimologie simpl , exclusiv latineasc , o ipotez neconform cu realitatea lingvistic pe care o g sim, de exemplu, în CADE, la p. 1427, col. 2 i în DLRM, la p. 932, col. 2 (s.v. *virtute*), dar i în CDER, la p. 839, col. 2 (s.v. *vârtute*, socotit de Cior nescu dubletul etimologic al termenului neologic pe care îl analiz m aici). Este indiscutabil c , în privin a elementului latino-romanic *virtute*, o solu ie etimologic nu numai complet , ci i corect sau tiin ific nu poate fi conceput în afara unui termen fran uzesc *vertu*, ale c rui sensuri speciale au fost transferate pe baza uneia sau mai multor semnifica ii comune i corespondentului s u din limba român . De aceea consider m c se procedeaz foarte bine în DEX₂ (s.v. *virtute*), unde apare scris: „din lat. *virtus*, -*utis* (cu unele sensuri dup fr. *vertu*)”. Din formularea existent aici reiese mult mai clar decât dac s-ar face men iunea „cf. fr. *vertu*”, c este vorba despre un calc semantic dup francez , în niciun caz despre un împrumut lexical. Acela i lucru rezult i din indica ia etimologic pe care o g sim în MDN (s.v.), unde se arat c rom. *virtute* provine „din lat. *virtus*, dup fr. *virtù*”. E de la sine în eles c aici ar fi trebuit scris fr. *vertu*, i nu *virtu*, pentru c numai primul reprezint elementul care a fost mo tenit în francez din lat. *virtus*. Un cuvânt cu forma *virtù* exist într-adev r, îns numai în limba italian , unde este atestat ca împrumut savant la sfâr itul secolului al XIII-lea

(vezi DELLR, p. 437, col. 1, s.v. *virtus*). Raportarea, în primul rând, la limba franceză este cerută cu necesitate de existența în frazeologia românească modernă a unor locuțiuni și expresii cum este, printre altele, locuțiunea prepozițională *în virtutea*, calchiat după fr. *en vertu de*, dar, mai ales, a următoarelor sintagme terminologice: *virtuți cardinale*, după fr. *vertus cardinales*, *virtuți creștine*, după fr. *vertus chrétiennes*, *virtuți teologice*, după fr. *vertus théologiques*, toate reprezentând calcări frazeologice atestate în domeniul religios.

Un aspect particular al problemei discutate aici îl reprezintă cazul în care un termen se explică formal atât prin latinul savant, cât și prin francezul, dar cunoaște în alegeri speciale, frazeologice și lexicale, care nu se pot justifica altfel decât dacă ne raportăm la corespondentul lui francezesc. Remarcând această situație, DEXI îl explică pe *arenă* la p. 121, col. 3 (s.v.) prin fr. *arène*, it. *arena*, dar și prin lat. *arena*, *-ae*, „nisip”, iar DEX2, la p. 56, col. 2 (s.v.), MDA, la p. 119, col. 2, NDULR (s.v. *arenă*), MDN, la p. 81, col. 2 (s.v. *arenă*¹) și BREBAN, la p. 62, col. 2, numai prin două etimoane: fr. *arène* și lat. *arena*, acesta din urmă definit ca „nisip (cu care se acoperea locul unde se desfășurau reprezentațiile de circ”. De reînțeleg faptul că Florin Marcu separă în MDN în eșul specializat de „hidrocarbur (aromatic)” de alte semnificații ale neologismului latino-romanic *arenă*, vorbind în primul caz despre un substantiv omonim pe care îl notează *arenă*² și că ruia îi atribuie o proveniență exclusiv franceză în limba română. În NDULR, la p. 33, col. 2 și în TDRG, la p. 90, col. 2 (s.v. *arenă*), este lăsată fără etimologie, dar TRDW propune la p. 129, col. 2 (s.v.) următoarea explicație: it. *arena*, fr. *arène*. În DLRM, la p. 40, col. 2 (s.v.) este explicat astfel: „Fr. *arène* (lat. lit. *arena*)”. Etimonul francez stă pe primul loc și în DA, la p. 235, col. 2 (s.v.), unde se consideră că rom. *arenă* reprezintă un „N. din fran. (= lat. *arena* «nisip»), cfr. dubletul *arină*²”. Origine imediat franceză îi indică și Candrea în CADE, la p. 75, col. 1 (s.v.), unde este amintit și un etimon latinesc, însă numai pentru a lămurii proveniența termenului francezesc, nu și etimologia rom. *arenă*. Este indiscutabil că neologismul românesc *arenă* a fost împrumutat și din limba latină, unde substantivul *arena*, *-ae* cunoaște mai multe sensuri, dintre care citim: „nisip, teren nisipos, loc de luptă în amfiteatru presărat inițial cu nisip, arenă, lupte la circ, teatru, arenă culturală”. La fel de adevărat este faptul că se și justifică din punct de vedere formal prin fr. *arène*, dar are cu siguranță sensuri derivate (lexicale și frazeologice) care nu pot avea o altă explicație decât franceza; cf. *arenă politică*, *arenă internațională*, *a intra în arenă* sau *în arenă politică*, unități sintagmatice calchiate după fr. *arène politique*, *arène internationale*, *descendre dans l'arène (politique)*. Dubletul etimologic al rom. *arenă* este termenul vechi și regional *arină*, cu sensul de „nisip”, care s-a păstrat în Transilvania, într-o zonă de intensă romanizare, alături de alte fapte semnificative de lexicomotenite din limba latină¹. Ciornescu precizează în CDER, la p. 50, col. 2 (s.v. *arină*) că este „învechit în limba literară”, dar „încă viu în graiul din Transilvania”, însă nu face nicio referire la neologismul *arenă*. După părerea noastră, acesta din urmă a fost împrumutat, pe cale savantă, din același etimon latinesc *arena*, dar și din fr. *arène*, singurul de la care au putut fi transferate semnificații lexicale și frazeologice de felul celor discutate mai sus.

Există și situații opuse, în sensul că anumite neologisme nu mai datorează astăzi nimic din punct de vedere semantic latinei, ci exclusiv limbii franceze, de unde au fost împrumutate cu o formă și cu sensuri speciale care se explică fără nicio dificultate dacă le raportăm la corespondentele lor franceze. Ilustrăm această categorie de unități lexicale cu elementul latino-romanic *ministru*, care are, de asemenea, etimologie multiple externe. DILR îl pune pe

¹ Dintre acestea menționăm și pe *cute*, „piatră de gresie” <lat. *cos*, *-tis*, *p. curar*, „cioban” <lat. *pecorarius*, derivat de la *pecus*, „turmă”, sau *ai*, „usturoi” <lat. *alium*, pe care îl regăsim în compusul cu structură neanalizabilă *mujdei*, evoluat la statutul de cuvânt compus de la o simplă perifrază *must de ai*, adică „zeamă de usturoi”.

seama it. *ministro*, a pol. *minister* și a rus. *ministr*. DEXI indică, de asemenea, o etimologie multiplă, notând în dreptul lui la p. 1160, col. 2 (s.v. *ministru*) următoarele trei etimoane: „<fr. *ministre*, germ. *Minister*, lat. *minister*, *-tri*, «slujitor, servitor»”. Tiktin nu îl discută deloc în TDRG, în schimb TRDW, varianta nouă a acestui dicționar prelucrat și completat de Paul Miron și Elsa Lüder, conține la p. 710, col. 2 (s.v.) un neologism *ministru* pe care îl explică exclusiv prin latină, ceea ce este, desigur, nu numai incomplet, ci și profund greșit. DLR, DEX₂, NDULR, MDN și MDA consideră că este împrumutat atât din lat. *minister*, *-tri*, cât și din fr. *ministre*, etimon care, în ultimul dintre dicționarele enumerate mai sus, este scris greșit sub forma *ministere*. Părerea noastră este că este, fără îndoială, nu numai total insuficient, ci și foarte greșit să se raporteze (exclusiv) la etimonul latinesc, întrucât *minister* avea un sens comun, nespecializat. El reprezintă punctul de plecare pentru substantivul *ministre*, care a evoluat semantic în limba franceză. Există lexicografi care explică rom. *ministru* exclusiv prin franceză. Printre aceștia se numără I.-A. Candrea (vezi CADE, p. 777, col. 1, s.v.) și Breban (p. 622, col. 2). Așa cum obișnuiesc să procedeze în mai multe situații de același fel, autorii DLRM notează în dreptul lui la p. 502, col. 1: „fr. *ministre* (lat. lit. *minister*)”. Pentru Ciorănescu, rom. *ministru* a fost împrumutat în română din două surse, și anume: „din lat. *minister* (sec. XVIII) și, apoi, din fr. *ministre*”, cum scrie în CDER, la p. 511, col. 2 (s.v.). În acest caz, frazeologia este extrem de importantă pentru stabilirea celui mai potrivit etimon. O serie de frazeologisme în structura cărora intră neologismul *ministru* sunt calcări sau împrumuturi din aceeași limbă din care provine și cuvântul a cărui etimologie o discutăm. Astfel, rom. *ministru plenipotențiar* se explică perfect prin fr. *ministre plénipotentiaire*. Nu există nici cea mai mică îndoială că unitatea frazeologică *ministru francez portofoliu* este un calc parțial după fr. *ministre sans portefeuille*. Lor li se adaugă alte denumiri de funcții politice sau administrative, precum *ministru secretar de stat*, *Consiliu de miniștri* sau *prim-ministru* (considerat în DOOM₂ un substantiv compus). Ele au corespondente cvasiperfecte în limba franceză (cf. *ministre (et) secrétaire d'État*, *Conseil des ministres* și *Premier ministre*). Prin urmare, împreună cu întreaga lui frazeologie, rom. *ministru* provine, în primul rând, din franceză, iar în perioada veche, și din limbile indicate în DILR.

Într-un articol pe care l-am publicat în urmă cu trei ani în revista *Limba română*¹, am adus mai multe argumente în sprijinul ideii că neologismul *procuror* a fost împrumutat mai întâi din limba rusă, iar poziția lui în lexicul românesc s-a consolidat ulterior grație influenței franceze, care ne-a furnizat și unele sensuri speciale ale acestui termen. În sprijinul unui împrumut rusesc am invocat cu acel prilej în primul rând atestările, iar în al doilea rând, în alesul primar sau etimologic al termenului neologic *procuror*, care era, așa cum rezultă din DLR, acela de „dregător care avea atribuții (judecătorești) în divan (în perioada Regulamentului organic)”. La fel de adevărat este și faptul că, după ce a fost împrumutat din rusă, *procuror* și-a consolidat poziția în vocabularul românesc prin aportul decisiv al influenței franceze, limbă prin care se explică perfect ca formă, mai ales, din punctul de vedere al conținutului semantic. În franceză, termenul *procureur*, derivat de la verbul *procurer* < lat. *procurare*, este atestat încă din 1213 cu sensul primar de „intermediar, reprezentant”. Accepția din registrul juridic apare însă, potrivit LEXIS, p. 1430, col. 1, abia în anul 1875, când se folosește izolat sau în structura *procureur de la République*, pentru a desemna pe membrul parchetului care exercită la tribunal atribuții publice. Tot în franceză a apărut și unitatea frazeologică *procureur général*, cu sensul de „magistrat qui exerce les fonctions du ministère public près la Cour de cassation, la Cour des comptes ou une cour d'appel”, pe care am împrumutat-o și noi. Existența unor semnificații speciale ale cuvântului *procuror* în sintagme

¹ Vezi, în acest sens, Bogdan-Oprea (2007b).

cu caracter mai mult sau mai puțin stabil și a compuselor care fac parte din familia lui lexicală ne obligă să-l considerăm, în același timp, și un produs al influenței franceze. Pentru a reflecta în mod obiectiv toate semnificațiile și nuanțele semantice ale acestui termen, lucrările noastre lexicografice ar trebui să conțină în articolul care îi este consacrat, următoarea indicație etimologică: din rus. *prokuror*, cu unele sensuri după fr. *procureur*.

După cum s-a putut constata și din analiza etimologică realizată mai sus, în categoria faptelor lingvistice menite să confirme încă o dată valabilitatea teoriei etimologiei multiple trebuie incluse și adărate toate neologismele latino-romanice care în limba română se explică din punct de vedere formal prin latină sau într-un alt mod, dar cunosc unele sensuri specializate – inclusiv frazeologice – care nu au nicio legătură cu etimonul lor latinesc. În scopul explicării modului în care au apărut aceste noi înțelesuri, trebuie să se raporteze la corespondențele lor din limbile romanice și, în mod special, la limba franceză. Materialul lexical pe care l-am selectat din mai multe dicționare (DA/DLR, TDRG, DULR, CADE, CDER, DLRM, BREBAN, DEX2, MDA, MDN, NDULR, DEXI) ne-a prilejuit nu de puține ori să facem și o serie de observații critice cu privire la indicațiile etimologice existente în principalele noastre lucrări lexicografice, astfel încât am completat și am corectat, acolo unde a fost cazul, soluțiile întâlnite aici. După părerea noastră, este nu numai incomplet, ci și profund greșit să considerăm că termenii *consiliu*, *efect*, *familie*, *impozit*, *materie*, *prob*, *punct*, *spirit*, *stat* ori *virtute* nu datorează ceva și francezei, fiind împrumutate și, așa cum o dovedește forma sau aspectul lor grafic, direct din latină pe cale savantă, iar în cele mai multe dintre situații, și prin italiană sau prin diverși intermediari neromanici care au influențat limba română în diferite etape din istoria ei modernă și mai ales contemporană.

În perioada exercitării influențelor moderne asupra limbii române literare s-a reușit îmbogățirea vocabularului cu neologisme care aveau în structura lor evidente rădăcini latinești. Multe dintre ele nu pot fi însă interpretate corect și complet din punct de vedere etimologic decât prin raportarea la limba franceză, indiscutabil, cea mai importantă dintre influențele care s-au manifestat la nivelul lexicului și frazeologiei românești. În același timp, prin fenomene atât de speciale cum sunt calculul semantic și cel frazeologic, am putut aduce și o contribuție la cercetarea unui aspect mai puțin studiat al analizei etimologice în sens larg pe care lingvistul român căruia îi voi purta veșnică adâncă recunoștință și îi aduc și pe această cale un pioș omagiu, l-a denumit pentru prima dată în lingvistica generală, etimologie frazeologică¹.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- Bally, Charles, 1963, *Traité de stylistique française*, ediția a IV-a, vol. I, Genève, Librairie de l'Université, p. 66–87.
- Bogdan-Oprea, Helga, 2007a, „Relatinizarea limbii române prin calcuri de origine germană”, în Pan Dindelegan (coord.) 2007: 655–664.
- Bogdan-Oprea, Helga, 2007b, „Un caz de etimologie multiplă: **procuror**”, *Limba română*, LVI, 1, p. 18–21.
- Chivu, Gheorghe, Emanuela Buză, Alexandra Roman-Morar, 1992, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760)*, abreviat DILR, București, Editura științifică.

¹ Despre acest concept, vezi, în primul rând, Hristea (1987), dar și Hristea (2000), iar, foarte recent, Hristea (2009: 698–701). Fără să apară în mod concret denumirea fenomenului, Hristea (1968: 176–188, 1977 și 1984a: 147–156) face în realitate tot etimologie frazeologică atunci când discută originea imediată a unor frazeologisme românești care se explică prin împrumut sau calcul lingvistic ori printr-un mecanism special cum este derivarea frazeologică, reprezentând în acest ultim caz simple creații interne ale limbii.

- Constantinescu-Dobridor, Gheorghe 1980, *Mic dic ionar de terminologie lingvistic* , Bucure ti, Editura Albatros.
- Constantinescu-Dobridor, Gheorghe 1998, *Dic ionar de termeni lingvistici*, Bucure ti, Teora.
- Coteanu, Ion, Lucia Wald (red.), 1981, *Semantic i semiotic* , Bucure ti, Editura tiin ific i Enciclopedic .
- Deroy, Louis, *L'emprunt linguistique*, 1956, Paris, Société d'Édition „Les Belles Lettres”.
- Dumistr cel, Stelian, 1980, *Lexic românesc. Cuvinte. Metafore. Expresii*, Bucure ti, Editura tiin ific i Enciclopedic , p. 121–245.
- Dumistr cel, Stelian, 1997, *Expresii române ti. Biografii – motiva ii*, Ia i, Institutul European.
- Dumistr cel, Stelian, 2001, *Pân -n pânzele albe. Biografii – motiva ii*, edi ia a II-a, rev zut i augmentat , Ia i, Institutul European.
- Dubois, Jean, Mathée Giacomo, Louis Guespin, Christiane Marcellesi, Jean-Baptiste Marcellesi, Jean-Pierre Mével, 1973, *Dictionnaire de linguistique*, Paris, Librairie Larousse.
- Graur, Al., 1970, *Scrieri de ieri i de azi*, Bucure ti, Editura tiin ific .
- Graur, Al., 1987, *Pu in gramatic* , Bucure ti, Editura Academiei.
- Groza, Liviu, 2005, *Dinamica unit ilor frazeologice în limba român contemporan* , Bucure ti, Editura Universit ii din Bucure ti.
- Guiraud, Pierre, 1961, *Les locutions françaises*, Paris, Presses Universitaires de France.
- Hristea, Theodor, 1968, *Probleme de etimologie. Studii. Articole. Note*, Bucure ti, Editura tiin ific .
- Hristea, Theodor, 1972, „Împrumuturi i crea ii lexicale neologice în limba român contemporan ”, *Limba român* , tomul XXI, nr. 3, p. 185–199.
- Hristea, Theodor, 1977, „Contribu ii la studiul etimologic al frazeologiei române ti moderne”, *Limba român* , tomul XXVI, nr. 6, p. 587–598.
- Hristea, Theodor, 1981, „Schimb rile semantice i importan a lor pentru cercetarea etimologic ”, în Coteanu, Wald (red.) 1981: 258–274.
- Hristea, Theodor (coord.), 1984a, *Sinteze de limba român* , edi ia a treia (rev zut i din nou îmbog it) , Bucure ti, Editura Albatros.
- Hristea, Theodor, 1984b, „Frazeologia i importan a ei pentru studiul limbii române”, *Limb i literatur* , vol. I, p. 5–14.
- Hristea, Theodor, 1987, „Din problemele etimologiei frazeologice române ti”, *Limba român* , tomul XXXVI, nr. 2, p. 123–135.
- Hristea, Theodor, 1994, *Probleme de cultivare i de studiere a limbii române contemporane*, Bucure ti, Academia Universitar Athenaeum.
- Hristea, Theodor, 1997, „Tipuri de calc în limba român ”, *Limb i literatur* , vol. III-IV, p. 10–29.
- Hristea, Theodor, 2000, „Concep ia etimologic a lui Alexandru Graur”, în Wald, Fischer, Dominte (coord.), 2000: 140–164.
- Hristea, Theodor, 2007, „Etimologia în principalele lucr ri lexicografice române ti. Considera ii critice”, în Pan Dindelegan (coord.) 2007: 23–38.
- Hristea, Theodor, 2009, „Etimologia i importan a ei pentru tiin a limbii”, în Zafiu, Stoica, Constantinescu (eds.), 2009: 691–710.
- Iordan, Iorgu, 1943, *Limba român actual . O gramatic a „gre elilor”*, Ia i, p. 250–264.
- Iordan, Iorgu, 1975, *Stilistica limbii române*. Edi ie definitiv , Bucure ti, Editura tiin ific , p. 265–304 (cap. *Izol ri*).
- Meillet, A., 1965, *Linguistique historique et linguistique générale*, I, Paris, Champion.
- Munteanu, Cristinel, 2007, *Sinonimia frazeologic în limba român din perspectiva lingvisticii integrale*, Pite ti, Editura „Independen a Economic ”.
- Pan Dindelegan, Gabriela (coord.), 2007, *Limba român – Stadiul actual al cercet rii – Actele celui de-al 6-lea Colocviu al Catedrei de limba român (29 – 30 noiembrie 2006)*, Bucure ti, Editura Universit ii din Bucure ti.
- Pu cariu, Sextil, 1940, *Limba român* (vol. I: *Privire general*), Bucure ti, Funda ia pentru Literatur i Art „Regele Carol II”.
- Reinheimer Ripeanu, Sanda (coord.), 2004, *Dictionnaire des emprunts latins dans les langues romanes* (abreviat în articolul nostru DELLR), Bucure ti, Editura Academiei Române.

- Sala, Marius (coord.), 1989, *Enciclopedia limbilor romanice* (ELIR), Bucure ti, Editura tiin ific i Enciclopedic .
- Sala, Marius (coord.), 2001, *Enciclopedia limbii române* (ELR), Bucure ti, Editura „Univers Enciclopedic”.
- Stanciu-Istrate, Maria, 2006, *Calcul lingvistic în limba român (cu special referire la scrieri beletristice din secolul al XIX-lea)*, Bucure ti, Editura Academiei Române.
- odolescu Silvestru, Elena, 2002, *Expresii frazeologice române ti în perspectiv comparat* , Bucure ti, Editura Funda iei România de Mâine.
- Wald, Lucia, I. Fischer, Constantin Dominte (coord.), 2000, *Alexandru Graur. Centenarul na terii (Omagiul fo tilor elevi i colaboratori)*, Bucure ti, Editura Academiei Române.
- Weinreich, Uriel, 1966, *Languages in contact. Findings and Problems*, fourth printing, Paris.
- Zafiu, Rodica, Gabriela Stoica, Mihaela N. Constantinescu (eds.), 2009, *Limba român : teme actuale – Actele celui de al 8-lea Colocviu al Catedrei de limba român (5–6 dec. 2008)*, Bucure ti, Editura Universit ii din Bucure ti.

***Phraseology And Its Importance for the Lexical Etymology
(With Special Reference to Phraseological Borrowings and
loan Translations of French Origin in Romanian)***

The first part of this paper deals with *phraseology* as autonomous or independent field of language and with its object of study, the *phraseological unit*, which includes phrases, collocations and lexical combinations with functional and semantic unity in language. The second part deals with *phraseological etymology* (both borrowings and loan translations). Romanian has many borrowed and loan translated phrases, collocations and specialized lexical combinations of French origin, which include in their structure a neological word of Latin origin: *efect* (cf. *efecte comice* <fr. *effets comiques*, *efecte publice* <fr. *effets publiques*); *impozit* (cf. *impozit progresiv* <fr. *impôt progressif*, *impozit propor ional* <fr. *impôt proportionnel*, *impozit funciar* <fr. *impôt foncier*); *spirit* (cf. *spiritul legii* <fr. *l'esprit de la loi*, *persoan /om de spirit* <fr. *homme d'esprit*, *spirit de sacrificiu* <fr. *l'esprit de sacrifice*, *spirit de competi ie* <fr. *l'esprit de la compétition*, *spirit critic* <fr. *l'esprit critique*, *stare de spirit* <fr. *l'état d'esprit*); *virtute* (cf. *virtu i cre tine* <fr. *vertus chrétiennes*, *virtu i cardinale* <fr. *vertus cardinales*, *virtu i teologale* <fr. *vertus théologiques*, *în virtutea* <fr. *en vertu de*). In our opinion, it is not only very important, but also absolutely necessary to admit a big contribution of the French language when we propose the origin of such lexical units in Romanian and to accept that they illustrate the principle of multiple etymology: from Latin or from Latin and from other language concerning the form and from French concerning the meanings. Only in this manner we can explain for *consiliu*, *efect*, *familie*, *impozit*, *materie*, *spirit*, *stat*, *virtute* etc. most of their special lexical and phraseological meanings in Romanian.